

طراحی الگوی پایداری خانواده مبتنی بر آموزه‌های اسلامی

اعظم محمودزاده^۱، زهرا یوسفی^۲، محسن گل‌پرور^۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تدوین الگوی پایداری خانواده مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، با روش کیفی از نوع تحلیل تماتیک یا تحلیل مضمون انجام شد. داده‌های پژوهش از بررسی سه گروه از متون شامل تفاسیر قرآن کریم، کتب حدیث و کتب موجود در زمینه پایداری خانواده با رویکرد اسلامی استخراج گردید. با کدگذاری مقولات اصلی استخراج شده از این منابع، مضامین پایه و سازمان دهنده مرتبط با پایداری خانواده شناسایی شد که پس از تحلیل نتایج، اجزای الگوی پایداری خانواده به دست آمد. یافته‌های الگویی، مشتمل بر هفت مضمون سازمان دهنده و ۲۷ مضمون پایه است؛ این مضامین شامل خدامحوری در خانواده، بنای رابطه بر محبت و دوستی، سازگاری و مدارا، پایبندی به اخلاق اسلامی، پایبندی به حقوق و وظایف، ارضای متقابل جنسی و ارتباط صحیح زوجین و خانواده‌های اصلی آنان با یکدیگر است. نتایج نشان داد که برخی از مضامین سازمان دهنده و پایه الگو، در هیچ یک از نظریات حوزه زوج و خانواده دیده نمی‌شود و از ریشه‌های اصلی فروپاشی خانواده در مداخله‌های این حوزه غفلت شده است. الگوی به دست آمده می‌تواند در بافت فرهنگی ایران برای تقویت و درمان مشکلات خانواده مؤثر باشد و این مضامین ظرفیت طراحی مدل پیشگیری و درمانی را داراست.

واژگان کلیدی: پایداری خانواده، آموزه‌های اسلامی، تحلیل مضمون.

نوع مقاله: بنیادی تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۳/۲۵ تاریخ بازنگری: ۱۳۹۸/۰۶/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۲۳

۱. دانشجوی دکتری مشاوره، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.

Email: mrsmahmudzadeh@gmail.com

۲. استادیار گروه روان‌شناسی بالینی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: z.yousefi1393@yahoo.com

۳. دانشیار گروه روان‌شناسی صنعتی و سازمانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.

Email: drmgolparvar@hotmail.com

۱. مقدمه

خانواده و محوریت آن در شکل‌گیری زندگی اجتماعی بشر بسیار اهمیت دارد و تمام مکاتب سیاسی، اجتماعی، فلسفی در مورد این نهاد مطالبی بیان کرده‌اند. (میرخانی، ۱۳۷۷) همچنین بخش عمده‌ای از پژوهش‌های اندیشمندان علوم انسانی به ویژه روان‌شناسی و مشاوره خانواده به این مهم اختصاص یافته است و هر روز به پژوهش‌های این حوزه افزوده می‌شود. سیر صعودی آمار طلاق و فروپاشی خانواده در سال‌های اخیر و عوارض منفی آن بر زنان و مردان مطلقه و فرزندان آنها از انگیزه‌های پژوهشگران برای انجام پژوهش‌های بیشتر در این زمینه است. امروزه براساس رویکردهای خانواده‌درمانی، آموزش‌های مختلفی برای کمک به افراد برای بهبود زندگی خانوادگی انجام شده است که از مهمترین آنها رویکردهای روان‌پویشی، ساختی، سیستمی، راهبردی، شناختی-رفتاری، هیجان‌مدار و پسامدرن است. در این میان، تنظیم برنامه‌های آموزشی که محور اصلی آن روابط میان فردی است، بسیار اهمیت دارد و باید باتوجه به فرهنگ هر جامعه تنظیم شود. انتخاب هر رویکردی برای آموزش همسران بدون توجه به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و دینی آنها عقیم و بی‌نتیجه است (یونسی و مقصودزاده، ۱۳۹۲). بنابراین، توجه به آموزه‌های اسلامی در مداخلات و آموزش‌های تخصصی مربوط به پربراسازی و بهبود روابط زناشویی لازم و ضروری است.

در سال‌های اخیر، پژوهش‌های زیادی درباره بررسی تأثیر بسته‌های آموزشی دینی بر سازه‌های مختلف زناشویی و خانوادگی انجام شده است که نتایج آنها حاکی از تأثیر مثبت این آموزش‌هاست. (رک،، سالاری فر، یونسی، شریفی‌نیا و حسن‌آبادی، ۱۳۹۵؛ طلیبان و زهراکار، ۱۳۹۴؛ قاسمی و اعتمادی، ۱۳۹۵؛ نوین و بهرامی، ۱۳۹۵؛ خادمی و عابدی، ۱۳۹۳؛ کاویانی، حمید و عنایتی، ۱۳۹۲؛ یونسی و مقصودزاده، ۱۳۹۲؛ پورمیرصالح، اسماعیلی، ذکایی و فرح‌بخش، ۱۳۹۲) نوابی نژاد (۱۳۹۲) نیز تأکید می‌کند که باتوجه به اخلاق محور بودن الگوی ایرانی-اسلامی خانواده، فرهنگ‌سازی برای گسترش اخلاق اسلامی در خانواده مهمترین و کوتاه‌ترین راهبرد نظری و عملی در طراحی الگوی مطلوب خانواده است. کاستی‌های موجود در پیش‌فرض‌های مبانی و روش‌شناسی مکاتب روان‌شناسی غربی از سویی و غنای آموزه‌های اسلامی در حوزه زوج و خانواده و لزوم توجه به فرهنگ ایرانی-اسلامی در پژوهش‌های این حوزه از سوی دیگر، مهمترین دلایل ضرورت

انجام پژوهش‌های اسلامی در این زمینه است. مقام معظم رهبری در بیانات خود بارها لزوم استفاده از تعالیم ناب و مترقی اسلام در قرآن و حدیث در زمینه خانواده را گوشزد کرده است (رک، بانکی پور فرد، ۱۳۹۴).

تاکنون تلاش‌هایی برای استخراج الگوی اسلامی پایداری خانواده انجام شده است. این تلاش‌ها در تأمین مبانی نظری الگوی جامع زناشویی پایدار از منظر اسلام جایگاه ارزشمندی دارد، ولی این الگوها به طور محدود طیف معینی از عوامل مانند تمرکز صرف بر روابط و رفتارها را پوشش می‌دهند و از دستیابی به یک الگوی جامع پایداری خانواده دور شده‌اند و از بررسی ریشه‌های پایداری خانواده با نقطه نظر اسلامی غافل شده‌اند. دین اسلام ریشه در محبت خداوند دارد و بر پایه آن بنا شده است (رک، رضی، ۱۳۸۴)؛ از نظر اسلام محبت بیشترین نقش را در سامان‌دهی جامعه آرمانی انسانی دارد. جامعه مطلوب در اسلام جامعه مبتنی بر محبت است و بر اساس دیدگاه اسلامی روابط زوجین بر پایه محبت و دوستی بنا می‌شود. خداوند متعال می‌فرماید: «از جمله نشانه‌های او این است که همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنها آرامش یابید و در میانتان دوستی و مهربانی قرار داد. در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند» (روم: ۲۱).

نکته مهم این است که دوستی برای خدا و خدامحوری تنها راه رسیدن به جامعه آرمانی مبتنی بر محبت است و دشمنی، فساد و تباهی فقط با آن از زمین ریشه‌کن می‌شود؛ زیرا تمام فتنه‌ها، فسادها و همه رذایل اخلاقی و عملی ریشه در خودخواهی انسان دارد و علاج خودخواهی، خداخواهی است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «اصل در اصلاح دل، مشغول داشتن آن به یاد خداست» (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱). انسان تا خداخواه نشود از خود تهی نمی‌شود و تا از خود تهی نشود، نمی‌تواند دیگری را دوست داشته باشد. به این ترتیب راز تأکید اسلام بر دوستی به خاطر خدا آشکار می‌شود (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷). آیه ۶۷ سوره زخرف نیز تنها دوستی‌هایی را که بر پایه دین و برای خدا باشد، مداوم می‌داند و می‌گوید دوستی‌هایی که بر پایه خودخواهی و منافع شخصی باشد دیر یا زود به دشمنی تبدیل می‌شود. طاهرزاده (۱۳۸۸) نیز در تحلیل خود ریشه فروریختن خانواده در فرهنگ و تمدن غربی را در مبنای نظری آن یعنی، اومانیسیم یا خودبنیادی بشر و اصالت نفسانیات و خودمحوری به جای خدامحوری

می‌داند که نتیجه‌ای جز رشد انانیت‌ها و خودخواهی‌ها ندارد و با چنین دیدگاهی بقای خانواده و به رسمیت شناختن حقوق و وظایف افراد و مراتب الهی غیر ممکن می‌شود. نتایج پژوهش حاضر، اساس نظری مرتبط با راه‌کارهای درمانی و پژوهشی مرتبط با فرهنگ را در اختیار می‌گذارد. همچنین می‌تواند به تهیه بسته‌های آموزشی پیشگیرانه و درمانی مرتبط با مشکلات خانوادگی کمک کند. پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی پایداری خانواده مبتنی بر آموزه‌های اسلامی انجام شده و به این پرسش پاسخ داده است که الگوی پایداری خانواده مبتنی بر آموزه‌های اسلامی چیست؟

۲. روش اجرای پژوهش

۲-۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش کیفی از نوع تحلیل تماتیک^۱ یا تحلیل مضمون انجام شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل مضمون و برای تحلیل مضمون از تحلیل مقایسه‌ای و شبکه مضامین استرلینگ^۲ استفاده شد. در پژوهش حاضر برای انجام تحلیل مضمون گام‌هایی به شرح زیر برداشته شد:

گام اول) آشنایی با داده‌ها: در گام اول داده‌ها توسط محقق به‌طور مکرر و به روشی فعال مطالعه و مرور شد. برای این کار قبل از شروع کدگذاری یک بار تمام داده‌ها مطالعه شد. زمان مطالعه متن، برخی از ایده‌ها و الگوها شناخته شد و ایده‌هایی درباره کدگذاری‌ها و الگوها شکل گرفت.

گام دوم) ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری: در این گام برای تقسیم داده‌های متنی به قسمت‌های فهمیدنی و استفاده‌پذیر داده‌ها کدگذاری شد. تلاش شد تا کدگذاری به‌گونه‌ای انجام شود که کدها تغییرپذیر و یا تکراری نباشد، محدود به قلمروی تحقیق باشد و به‌طور روشن بر موضوع تمرکز داشته باشد.

گام سوم) جست‌وجو و شناخت مضامین: در این گام، تحلیل در سطحی بالاتر از کدها انجام شد. کدهای مختلف در قالب مضامین مرتب شدند و همه داده‌های کدگذاری شده

1. Thematic analysis

2. Stirling

مرتبط با هریک از مضامین، شناخته و گردآوری شد. در این مرحله، کدها تجزیه و تحلیل و برای تشکیل مضمون پایه ترکیب و تلفیق شد. همچنین نتایج تحلیل مضمون به دو عضو دیگر گروه تحقیق (یک نفر استادیار مشاوره و یک نفر دانشیار گروه روان‌شناسی) ارائه و از نظرات تکمیلی و انتقادی آنها استفاده شد و مضامین به دست آمده توسط آنها مطالعه و بازبینی شد.

گام چهارم) تشکیل شبکه مضامین: در گام چهارم، مضامین شناخته شده پالایش شد. این مضامین منبع اصلی تشکیل شبکه‌های مضامین قرار گرفت. از همگونی درونی و فقدان همگونی بیرونی به عنوان دو عامل قضاوت درباره مضامین استفاده شد و تلاش شد تا داده‌های درون هر مضمون از نظر معنی و مفهوم با هم انسجام و همخوانی داشته باشند و تمایزات واضح و مشخصی میان مضامین مختلف باشد. تمام مراحل کدگذاری، جست‌وجو و شناخت مضامین و تشکیل شبکه مضامین تحت نظارت مفسر قرآن مسلط به روان‌شناسی انجام شد. سپس برای بررسی اعتبار الگوی به دست آمده، این الگو همراه با محتوای آموزشی و فرم ارزیابی الگو و محتوا به گروه خبرگان (شامل متخصصان روان‌شناسی خانواده و متخصصین تفسیر قرآن و حدیث) ارائه شد.

گام پنجم) تدوین گزارش: در این مرحله، تحلیل و تدوین گزارش نهایی پژوهش انجام شد. نتیجه تحلیل مضمون به گونه‌ای مختصر، منسجم، منطقی، غیرتکراری و برآمده از داده‌ها در قالب مضامین عرضه شد. در نوشتن گزارش تلاش شد تا شواهد کافی و مناسبی درباره مضامین موجود در داده‌ها فراهم شود و داده‌های کافی برای هر مضمون عرضه شود. سپس استنتاج‌های همه شبکه‌ها همراه با نظریه‌های مرتبط با آنها به طور خلاصه برای تبیین مضامین، مفاهیم، الگوها و ساختارهای برجسته به دست آمده از متن استفاده شد. هدف از این کار، بررسی مجدد سؤالات پژوهش بود تا با بحث و بررسی عمیق الگوهای به دست آمده از تشریح متن به سؤالات اصلی پژوهش پاسخ داده شود.

۲-۲. جامعه و نمونه آماری

جامعه پژوهش شامل سه گروه از متون شامل تفاسیر قرآن کریم، کتب حدیث و کتب موجود در زمینه پایداری خانواده با رویکرد اسلامی بود که نمونه‌گیری کیفی از سه محیط

متنی ذکرشده به شرح زیر انجام شد:

- پس از نظرخواهی از خبرگان دینی برای تحلیل مضمون قرآن کریم، تفسیرالمیزان علامه طباطبایی (۱۳۹۴) انتخاب شد.

- پس از نظرخواهی از خبرگان دینی برای تحلیل مضمون احادیث، کتاب تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵) که شامل تمام احادیث موجود درباره پایداری خانواده از منابع مختلف روایی اهل تسنن و تشیع است و اعتبار احادیث نیز در آن مشخص است، استفاده شد. در این کتاب حدیثی، احادیث براساس اعتبار دسته‌بندی شده‌اند و در پژوهش حاضر معتبرترین احادیث استفاده شد. همچنین این احادیث با نظارت مفسر قرآن و حدیث انتخاب شد.

- برای تحلیل کتب نوشته شده درباره پایداری خانواده با رویکرد اسلامی نیز با نظرخواهی از خبرگان دینی و اجماع آنها، سه کتاب نظام خانواده در اسلام (انصاریان، ۱۳۸۵)، بهشت خانواده (مصطفوی، ۱۳۸۱) و کتاب زن و خانواده برگرفته از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) انتخاب و مضمون آنها تحلیل شد.

۲-۳. تضمین اعتبار پژوهش در طی فرآیند انجام آن

رعایت استراتژی‌های ممیزی پژوهشی در فرآیند پژوهش به طوری که اعتبار پژوهش تضمین شود، مفیدتر از آن است که پس از پایان پژوهش ارزیابان خارجی بخواهند اعتبار پژوهش را ارزیابی کنند. (دانایی فرد، ۱۳۸۷) این سازوکارها در هر کدام از مراحل پژوهش رعایت می‌شود تا با شناسایی و اصلاح خطاها قبل از نفوذ در الگو و قبل از مخدوش کردن تحلیل یافته‌هایی معتبر ایجاد شود. این سازوکارها در پژوهش حاضر به صورت زیر بود:

۲-۳-۱. حساسیت پژوهشگر

در پژوهش حاضر سعی شد که برای کدگذاری داده‌ها چندین بار به صورت سطر به سطر متون مطالعه و تحلیل شود، پژوهشگر به صورت باز عمل کند، حساس، خلاق و منعطف باشد و هر ایده‌ای را که جدای از جذابیت آن به طور ضعیف تأیید می‌شد، کنار بگذارد.

۲-۳-۲. متناسب بودن نمونه

در پژوهش حاضر با مشورت خبرگان مذهبی، تلاش شد تا بهترین متون اسلامی برای

تحلیل مضمون انتخاب شود.

۲-۳-۴. گردآوری و تحلیل هم‌زمان داده‌ها

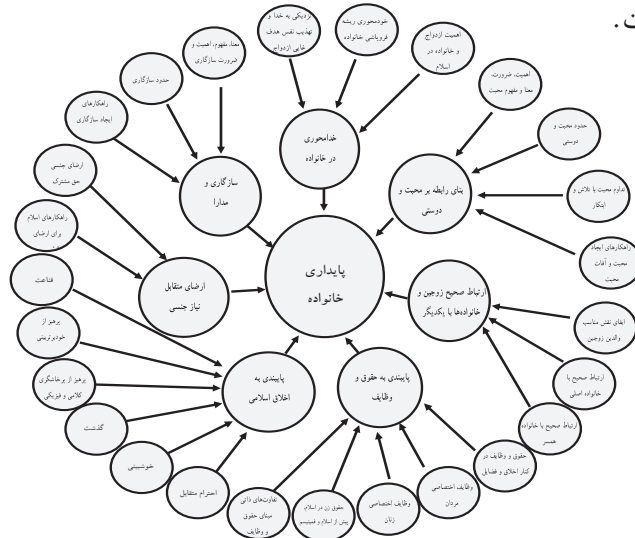
در پژوهش حاضر، متون انتخابی به‌طور مکرر خوانده شد و گردآوری و تحلیل هم‌زمان داده‌ها و حرکت مکرر رفت و برگشتی بین داده‌ها و کدها انجام شد.

۲-۳-۵. استفاده از کدگذاران مستقل و گروه خبرگان در مرحله تدوین مدل

برای اعتبارسنجی مدل نهایی پایداری خانواده مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و بسته آموزشی مبتنی بر آن، پرسش‌نامه‌هایی تهیه شد و نظریه‌پردازان خبرگان (شامل متخصصان روان‌شناس خانواده و متخصصین تفسیر قرآن و حدیث) درباره آن در یک طیف لیکرتی چهارگزینه‌ای دریافت شد. در نهایت شاخص توافق بین ارزیابان CVI محاسبه شد. این شاخص برای تک تک سؤالات پرسش‌نامه محاسبه شد و میانگین آنها برابر با ۰/۹ بود.

۳. یافته‌های پژوهش

یافته‌ها نشان داد که الگوی پایداری خانواده مبتنی بر آموزه‌های اسلامی شامل هفت مضمون سازمان‌دهنده و ۲۷ مضمون پایه است که نمودار شبکه مضامین آن در شکل ۱ ترسیم شده است.

شکل ۱. شبکه مضامین پایداری خانواده بر مبنای آموزه‌های اسلامی

1. Content Validity Index (CVI)

نتایج تحلیل مضمون این سه منبع به طور جداگانه در جداول ۱، ۲ و ۳ بیان شده است.

جدول ۱

تحلیل مضمون آیات قرآن کریم درباره پایداری خانواده

مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه	نمونه آیات قرآن کریم
پایداری خانواده	خدمت‌محوری در خانواده	اهمیت ازدواج و خانواده در اسلام	«اوست آن کسی که شما را از نفس واحدی آفرید و جفت وی را از آن پدید آورد تا بدان آرام گیرد». (اعراف: ۱۸۹)
		نزدیکی به خدا و تهذیب نفس، هدف غایی ازدواج و خانواده	«خانواده خود را به خواندن نماز فرمان ده و خود بر آن پای بفشار. از تو روزی نمی خواهیم. ما به تو روزی می دهیم و فرجام نیک از آن پرهیزکاران است». (طه: ۱۳۲)
		ریشه فروپاشی خانواده: خودمحوری به جای خدمت‌محوری	«بر زن و شوهر اول گناهی نیست که به یکدیگر بازگردند در صورتی که امیدوار باشند، حدود الهی را (در روش همسر داری) رعایت کنند». (بقره: ۲۳۰)
پایداری خانواده	بنای رابطه بر محبت	اهمیت، ضرورت، معنا و مفهوم دوستی و محبت	«و از نشانه های اوست که برایتان از جنس خودتان همسرانی آفرید تا به آنها آرامش یابید و میان شما مودت (محبتی که اثرش در مقام عمل ظاهر شود) و رحمت (ایثار)، نهاد. همانا در این، آیاتی است برای گروهی که اندیشه کنند». (روم: ۲۱)
		راهکارهای ایجاد محبت	«و اگر درشت خوی و سخت دل بودی از پیرامونت پراکنده می شدند، پس آنان را ببخش و برایشان آموزش بخواه و در کارها با آنان مشورت کن». (آل عمران: ۱۵۹)
پایداری خانواده	سازگاری و مدارا	ضرورت و اهمیت سازگاری و مدارا	«حتی اگر از زنانمان کراهت دارید با آنها به نیکی رفتار کنید. چه بسا از چیزی کراهت دارید، ولی خیر بسیاری در آن است». (نساء: ۱۹)
		حدود سازگاری	«ای کسانی که ایمان آورده اید (زنهار) اموال شما و فرزندانتان شما را از یاد خدا غافل نگردانند، پس هر کس چنین کند از زبان کاران خواهد بود». (منافقون: ۹)
پایداری خانواده	پابندی به حقوق و تکالیف	متقابل بودن حقوق و تکالیف	«و برای زنان حقوق شایسته ای برعهده مردان است مانند حقوقی که برای مردان برعهده زنان است». (بقره: ۲۲۸)
		تفاوت های ذاتی مبنای تفاوت در حقوق و وظایف	«او خدایی است که همه شما را از یک نفس واحد آفرید و همسرش را نیز از جنس او قرار داد تا در کنار وی آرام گیرد و بیاساید». (اعراف: ۱۸۹)
		وظایف اختصاصی زنان	پدیرش ریاست مرد در خانواده: «مردان سرپرست زنان هستند». (نساء: ۳۴) تمکین: «و زانی که از نافرمانی آنان بیم دارید [نخست] پندشان دهید [بعد] در خوابگاه ها از ایشان دوری کنید و [اگر تأثیر نکرد] آنان را بزنید، پس اگر شما را اطاعت کردند [دیگر] بر آنها هیچ راهی مجوید که خدای والا بزرگ است». (نساء: ۳۴) وفاداری نسبت به شوهر، حفظ اموال شوهر: «بنابراین، زنان شایسته فرمان بر هستند و در نبود همسر اسرار و حقوق او را در مقابل حقوقی که خدا برای آنان قرار داده است، حفظ می کنند». (نساء: ۳۴۹)

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه	نمونه آیات قرآن کریم
پایداری خانواده	پایبندی به حقوق و تکالیف	تأمین مخارج اقتصادی همسر و فرزندان: «خوراک و لباس زنان آن هم به صورتی نیکو برعهده صاحب فرزند (پدر) است». (بقره: ۲۳۳) پذیرش ریاست و سرپرستی خانواده: «مردان در خانواده بر زنان سرپرستی دارند». (نساء: ۳۴)
	حقوق زن در اسلام	«و هنگامی که زنان را طلاق دادید و به پایان عده خود نزدیک شدند یا رجوع کردند، آنها را به شایستگی نگه دارید و یا به نیکی و شایستگی رها کنید و آنان را برای آزار رساندن و زیان دیدن نگه ندارید تا بر آنان تعدی و ستم کنید». (بقره: ۲۲۱)
	دیدگاه های متحجرانه نسبت به زن	«به سبب خیریدی که به او رسیده است از قوم و قبیله اش پنهان می شود و در اندیشه فرومی رود که آیا آن دختر را با خواری نگه دارد یا به زور زنده به گورش کند؟ آگاه باشید که چه بد داوری می کنند». (نحل: ۵۹)
پایداری خانواده	پایبندی به اخلاق اسلامی	«ای کسانی که ایمان آورده اید از بسیاری از گمان ها بپرهیزید؛ زیرا برخی از گمان ها گناه است». (حجرات: ۱۲)
	خوش بینی	«پس با گذشتی زیبا و دل نشین از مردم درگذر و آنها را مشمول عفو خویش ساز». (مؤمنون: ۹۶)
	گذشت	«آنان برای شما لباس و شما برای آنها لباس هستید». (بقره: ۱۸۷)
	عیب پوشی و رازداری	«بدانید که زندگی دنیا در حقیقت بازی و سرگرمی و آرایش و فخرفروشی به یکدیگر و فزون خواهی در اموال و فرزندان است. (مثل آنها) مثل بارانی است که رستنی آن کشاورزان را به شگفتی آورد. سپس خشک شود و آن را زرد بینی. آنگاه خاشاک شود و در آخرت (دنیاپرستان را) عذابی سخت است و (مؤمنان را) از جانب خدا آموزش و خشنودی است و زندگانی دنیا جز کالای فریبنده نیست». (حدید: ۲۰)
	قناعت	«همانان (پرهیزکاران) که در فراخی و تنگی انفاق می کنند و خشم خود را فرومی برند و از مردم درمی گذرند». (آل عمران: ۱۳۴)
	پرهیز از خشونت های کلامی و فیزیکی	«و به تکبر از مردم رخ متاب و به نخوت زمین راه مرو. به راستی که خداوند هیچ گردن فراز خودستایی را دوست نمی دارد». (لقمان: ۱۸)
پایداری خانواده	رضای متقابل جنسی	«برای کسانی که سوگند یاد می کنند که از آمیزش با زنان خود دوری گزینند، چهارماه مهلت است، پس اگر بازگشتند خداوند آمرزنده و مهربان است» (بقره: ۲۲۶)؛ «زنان شما محل بذرافشانی شما هستند. بنابراین هر وقت که خواستید با آنان آمیزش کنید» (بقره: ۲۲۳).
	مقایله با آزادی های جنسی و رعایت حدود و مرزها	«ای پیامبر به مؤمنان بگو چشم هایشان را فروپوشند و دامن خویش را محافظت کنند. این برای آنان به پاکی نزدیک تر است. خداوند به آنچه مؤمنان انجام می دهند، آگاه است و به زنان مؤمن نیز بگو که چشمان خویش را از مردان نامحرم بپوشانند». (نور: ۳۱-۳۰)
پایداری خانواده	ایفای نقش مناسب والدین	خیرخواهی و تلاش برای حل اختلافات: «اگر از جدایی و ناسازگاری میان زن و شوهر بیم داشتید، پس داوری از خانواده زن و داوری از خانواده مرد برگزینید که اگر اراده اصلاح داشته باشند خداوند میان زن و شوهر وفاق می دهد و او دانا و آگاه است». (نسا: ۳۵) پرهیز از اجبار در ازدواج: «و زمانی که زنان را طلاق دادید و به پایان عده خود رسیدند آنان را از ازدواج با شوهران سابق خود اگر میان خودشان به روشی شایسته توافق کنند، باز مدارید». (بقره: ۲۳۲)

مضمون مضمون مضمون	مضمون مضمون مضمون	مضمون پایه	نمونه آیات قرآن کریم
پایداری خانواده	ارتباط صحیح زوجین و والدین آنها یا یکدیگر	ارتباط صحیح با خانواده اصلی	احترام به والدین در روابط کلامی و روابط غیر کلامی: «و پروردگارت فرمان قاطع داده است که جز او کسی را نپرستید و به والدین نیکی کنید و اگر یکی از آنها و یا هر دو به سن پیری رسیدند به آنان اف مگوی و بر آنها پرخاش مکن و به آنان سخنی نرم و شایسته بگو». (اسرا: ۲۳) رفع نیاز مالی والدین: «می پرسند چه چیز انفاق کنند؟ بگو آنچه انفاق می کنید باید برای پدر و مادر و نزدیکان و یتیمان و نیازمندان و در راه ماندگان باشد». (بقره: ۲۱۵) رازداری و عیب پوشی در برابر خانواده های اصلی: «شما (زنان) لباس همسرانتان و همسرانتان لباس شما هستند». (بقره: ۱۸۷)
		ارتباط صحیح با خانواده همسر	رعایت هم زمان حقوق خانواده اصلی و حقوق همسر: (آیات موجود در این زمینه در قسمت حقوق و وظایف در جدول آمده است) محبت به خانواده همسر: (آیات موجود در این زمینه در قسمت بنای رابطه بر محبت و دوستی در جدول آمده است) رعایت اخلاق اسلامی و مصادیق آن در رابطه با خانواده همسر: (آیات موجود در این زمینه در قسمت پایبندی به اخلاق اسلامی در جدول آمده است) سازگاری و مدارا با خانواده همسر: (آیات موجود در این زمینه در قسمت سازگاری در جدول آمده است)

جدول ۲

تحلیل مضمون احادیث موجود درباره پایداری خانواده

مضمون مضمون مضمون	مضمون مضمون مضمون	مضمون پایه	نمونه احادیث
پایداری خانواده	خدا محوری در خانواده	اهمیت ازدواج و خانواده در اسلام	پیامبر ﷺ: «در اسلام هیچ بنایی ساخته نشده است که نزد خداوند بزرگ محبوب تر از ازدواج باشد». (مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ۲۲۲/۱۰۳)
		نزدیکی به خدا و تهذیب نفس هدف غایی ازدواج در اسلام	امام علی علیه السلام در پاسخ پیامبر ﷺ که از ایشان پرسیدند فاطمه را چگونه یافتی؟ فرمود: «نیکو کمکی در راه طاعت خداست». (مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ۱۱۷/۴۳)
		خود محوری به جای خدا محوری ریشه فروپاشی خانواده	امام صادق علیه السلام: «هرگاه مردی با زنی به خاطر زیبایی یا دارایی اش ازدواج کند، به همان واگذار می شود و هرگاه به خاطر دینش با او ازدواج کند، خداوند زیبایی و دارایی نیز روزی اش می کند». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ ه.ق، ۳۳۳/۵)
پایداری خانواده	بنای رابطه بر محبت و دوستی	اهمیت محبت و دوستی در روابط زوجین	پیامبر ﷺ: «هراندازه بر ایمان بنده افزوده شود محبتش به زنان (همسرش) افزون تر می شود» (مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ۲۲۸/۱۰۳); پیامبر ﷺ: «این سخن مرد به زن که دوستت دارم هرگز از دل او بیرون نمی رود» (کلینی رازی، ۱۴۰۱ ه.ق، ۵۶۹/۵).
		حدود محبت و دوستی	پیامبر ﷺ: «مبادا دل سوزی برای خانواده ات باعث شود که طاعت خدا را وانهی و نافرمانی اش را در پیش گیری». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ ه.ق، ۱۰۰/۷۷)

مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه	نمونه احادیث
پایداری خانواده	بنای رابطه بر محبت و دوستی	راهکارهای ایجاد محبت و دوستی	<p>خوش گمانی (حسن الظن): امام علی <small>علیه السلام</small>: «هرکه به مردم خوش گمان شود دوستی آنها را به دست می آورد». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>خوش خویی و خوش رفتاری (حسن الخلق و حسن العشرت): امام علی <small>علیه السلام</small>: «خوش خویی محبت می آورد و دوستی را استوار می کند». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>احترام: امام کاظم <small>علیه السلام</small>: «احترام میان خود و برادرت را از بین مبر و چیزی از آن بگذار؛ زیرا از میان رفتن آن، از میان رفتن شرم است و برجای بودن احترام، عامل برجای بودن دوستی است». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۲/۶۷۲)</p> <p>اظهار دوستی (التودد): «با اظهار دوستی، دوستی پدید می آید». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>فروتنی: امام علی <small>علیه السلام</small>: «دوستی میوه فروتنی است». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>وفاداری: امام علی <small>علیه السلام</small>: «وفاداری عامل الفت گرفتن است». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>انصاف: امام علی <small>علیه السلام</small>: «انصاف اختلاف را می زداید و الفت پدید می آورد». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>راست گویی: امام علی <small>علیه السلام</small>: «شخص راستگو با راست گویی خود سه چیز را به دست می آورد: اعتماد، دوستی و شکوه». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>نرمی (الرفق): امام علی <small>علیه السلام</small>: «هرکه نرم خو شود محبتش در دلها جاگیر می شود». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>بخشنده‌گی (السخا): امام علی <small>علیه السلام</small>: «بخشنده‌گی بذر دوستی را در دلها می کارد». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>رها کردن حسادت: امام علی <small>علیه السلام</small>: «هرکه حسادت را رها کند محبوب مردم می شود». (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۲۳۷/۷۷)</p> <p>فراموش کردن بدیها: امام علی <small>علیه السلام</small>: «بدی های برادران را فراموش کن تا دوستی شان را پایدار کنی». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>هدیه دادن: پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>: «هدیه دادن دوستی می آورد، برادری را تازه می کند و کینه را می زداید». (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۲/۱۶۶)</p> <p>صله رحم: امام باقر <small>علیه السلام</small>: «صله رحم کارهای انسان را بارور می کند و او را محبوب خاندانش می گرداند». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۲/۱۵۲)</p> <p>دست دادن: پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>: «با یکدیگر دست بدهید تا کینه از دل هایتان برود». (متقی هندی، ۱۳۹۷، ۹/۱۳۰)</p>
پایداری خانواده	بنای رابطه بر محبت و دوستی	آفات محبت و دوستی	<p>بدخویی: امام علی <small>علیه السلام</small>: «هرکه بدخو شود هم نشین و رفیقش دشمنش می گردند». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>غیب جویی: امام صادق <small>علیه السلام</small>: «نهان مردم را نکاو که بی دوست می مانی». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۲/۶۵۱)</p> <p>خرده گیری: امام علی <small>علیه السلام</small>: «هرکه در کار برادرانش خرده گیری کند، دوستانش کم می شوند». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>ستیزه گیری (المراء): امام علی <small>علیه السلام</small>: «با ستیزه گیری دوستی ای در کار نیست». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>تنگ چشمی (الشح): امام علی <small>علیه السلام</small>: «شخص تنگ چشم دوستی ندارد». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p> <p>افسردگی (الملل): امام علی <small>علیه السلام</small>: «شخص افسرده هیچ دوستی ندارد». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)</p>

مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه	نمونه احادیث
پایداری خانواده	بنای رابطه بر محبت و دوستی	آفات محبت و دوستی	تکبیر: امام علی <small>علیه السلام</small> : «هرکه به برادران بزرگی فروشد، هیچ انسانی با او صمیمی نخواهد شد». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱) کینه توزی: امام علی <small>علیه السلام</small> : «هیچ کینه توزی را دوستی نیست». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱) حسادت: امام علی <small>علیه السلام</small> : «حسود را دوستی نیست». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱) نیرنگ بازی (الغدر): امام علی <small>علیه السلام</small> : «با نیرنگ بازی دوستی هیچ دوستی نمی یابد». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱) سرزنشگری: امام علی <small>علیه السلام</small> : «سرزنش بسیار دل ها را کینه ور می کند و یاران را می پراکند». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱) جویانشدن حال: امام علی <small>علیه السلام</small> : «جویانشدن حال دوست به جدایی می انجامد». (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۴۲۱/۷۷)
پایداری خانواده	سازگاری و مدارا	لزوم و اهمیت سازگاری و مدارا راهکارهای سازگاری و مدارا	پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> : «خداوند هر خانواده ای را که دوست ندارد، رفق و مدارا به آنها عطا می کند» (متقی هندی، ۱۳۹۷، ۵۲/۳)؛ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «جهاد زن خوب شوهرداری کردن (مدارا با همسر) است» (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۵۰۷/۵). امام علی <small>علیه السلام</small> : «هرکس از بسیاری امور تعافل و چشم پوشی نکند، زندگی اش تیره می شود». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)
پایداری خانواده	پایبندی به حقوق و وظایف	وظایف اختصاصی زنان	پذیرش ریاست مرد، تمکین، وفاداری نسبت به شوهر، حفظ اموال شوهر، کسب اجازه برای خروج از خانه: پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «حق شوهر بر همسرش این است که بسترش را ترک نکند، سوگندش را قبول کند، از فرمانش اطاعت کند، جز با اجازه او از خانه بیرون نرود و کسی را که شوهرش خوش نمی دارد به خانه اش راه ندهد». (متقی هندی، ۱۳۹۷، ۳۳۵/۱۶)
پایداری خانواده	پایبندی به حقوق و وظایف	وظایف اختصاصی مردان	ریاست و سرپرستی خانواده: پرداخت مخارج اقتصادی خانواده: امام صادق <small>علیه السلام</small> : «ای معاذ برای خانواده ات تلاش کن. مبدا آنها برای تو کار و تلاش کنند». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۸۶/۵) تأمین نیازهای دینی خانواده: «فرزندان خود را بر سه خصلت تربیت کنید: دوست داشتن پیامبرتان، دوست داشتن اهل بیت او و خواندن قرآن». (متقی هندی، ۱۳۹۷، ۴۵۶/۱۶) تأمین نیازهای علمی و فرهنگی: «ادب بهترین میراث است». (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۲۳۷/۷۷) تأمین بهداشت روانی خانواده: پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «در هر جمعه چیزی مانند میوه یا گوشت برای خانواده تان هدیه آورید تا از آمدن جمعه شاد شوند». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۲۹۹/۶) غیرت ورزی: «ایا شرم نمی کنید و غیرت ندارید که زنان شما به بازارها می روند و با بی نزاکت ها در هم می آمیزند». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۵۳۷/۵)
		متقابل بودن حقوق و وظایف	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «آگاه باشید که شما را بر زنانان حقی است و زنانتان را بر شما حقی». (متقی هندی، ۱۳۹۷، ۱۱۶/۵)
		کمک و همکاری	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «خدمت تو به همسرت (زنت) صدقه است» (جرعاملی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۱۲۰/۱۴)؛ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «هرزنی که شوهرش را در کار حج و جهاد یا علم آموزی کمک کند، خداوند به او همان پاداشی را می دهد که به همسر ایوب <small>علیه السلام</small> داد» (طبرسی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۴۳۹/۱).

مضمون مضمون مضمون	مضمون پایه	مضمون پایه	نمونه احادیث
مضمون مضمون مضمون	سازمان دهنده	رعایت اخلاق اسلامی	امام صادق <small>علیه السلام</small> : «حق زن بر شوهر آن است که خوراک و پوشاک او را تأمین کند و بر او چهره درهم نکشد و به خدا قسم اگر این وظایف را انجام دهد حق زن را ادا کرده است» (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۵/۱۱۱)؛ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «مرد را بر همسرش این حق است که ملازم خانه‌اش باشد و به او محبت و عشق و شفقت بورزد و از خشمگین کردن او دوری کند» (نوری طبرسی، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۲۴۴/۱۴).
		احترام متقابل	امام سجاده <small>علیه السلام</small> : «حق زن بر تو (شوهر) آن است که بدانی خداوند او را مایه آرامش تو قرار داده است، پس بدان که همسری او نعمتی الهی است و بر تو لازم است تا او را تکریم و احترام کنی». (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۵/۷۴)
		خوش بینی	امام علی <small>علیه السلام</small> : «هرکه به مردم خوش گمان شود، دوستی آنها را به دست می آورد». (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)
		گذشت	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «می خواهی تو را از بهترین ویژگی اهل دنیا و آخرت آگاه کنم به هرکه از تو دوری کرده است نزدیک شو، از آن کسی که بر تو ستم کرده درگذر و به آن کسی که تو را محروم کرده است، بخشش کن». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۱۰۷/۲، نراقی، ۱۳۸۲)
		قتاعت	«کسی که راضی به قضاست، زندگی اش خوش است» (آمدی تمیمی، ۱۳۶۱)؛ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «آگاه باشید که هر زنی با شوهرش مدارا نکند و آنچه در توان او نیست و از حد تحملش خارج است بر او بار کند خداوند هیچ کار نیکی را از او نمی پذیرد و درحالی خداوند را دیدار می کند که از او خشمگین است» (ابن بابویه، ۱۳۸۱، ۱۶/۴).
		پرهیز از خشونت های کلامی و فیزیکی	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «هر زنی شوهر خود را با زبانش بیازارد خداوند از او هیچ مال و فدیة و کار نیکی را نمی پذیرد تا آنکه او را راضی کند. همچنین است برای مرد اگر به زن ستم کند» (ابن بابویه، ۱۳۸۱، ۱۴/۴)؛ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «یکی از شما تونش را مانند برده می زند، سپس با او هم آغوش می شود؟ آیا خجالت نمی کشد؟» (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۵/۵۰۹).
		پرهیز از خود برتری بینی	امام علی <small>علیه السلام</small> : «فرزند آدم را به فخر فروشی چه؟ ابتدای او نطفه و پایانش مرداری بدبو است. روزی او در اختیار دیگری است و قدرت دفع مرگ خویش را ندارد». (رضی، ۱۳۸۴)
مضمون مضمون	سازمان دهنده	رضای جنسی، حق مشترک	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «ای عثمان! خداوند متعال مرا به رهبانیت نفرستاده است، بلکه مرا با آیین یکتا پرستی سهل و ساده گیر فرستاده است. من هم روزه می گیرم و هم نماز می خوانم و هم با همسرم آمیزش می کنم» (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۴/۹۹۴)؛ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «برای هیچ زنی روا نیست که بخوابد مگر اینکه خودش را به شوهرش عرضه کند» (حرعاملی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۱۴/۱۲۶).
		راهکارهای اسلام برای رضای متقابل میل جنسی	پرهیز از آزادی های جنسی و رعایت حدود و مرزها: امام علی <small>علیه السلام</small> : «خداوند ترک زنا را واجب کرد تا خانواده محفوظ بماند و ترک لواط را واجب ساخت تا نسل بشر زیاد شود». (رضی، ۱۳۸۴)

مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه	نمونه احادیث
پایداری خانواده	ارضای جنسی	راهکارهای اسلام برای ارضای متقابل میل جنسی	امام صادق <small>علیه السلام</small> : «... پس هرگاه یکی از شما به سراغ همسرش رفت باید نخست میان آنها قدری ملاحظه صورت گیرد؛ زیرا این مقدمه برای آن کار لذت بخش تر است» (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۴۹۷/۵). لزوم نقش فعال زن در ارتباط جنسی؛ امام صادق <small>علیه السلام</small> : «بهترین زنان کسانی هستند که در هنگام خلوت با شوهر خود لباس حیا را از تن خارج می کنند و پس از آن جامه شرم و حیا به تن می کنند». (حرعاملی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۱۵/۱۴) رعایت متقابل آراستگی و پاکیزگی؛ امام کاظم <small>علیه السلام</small> : «آراستگی مرد از جمله چیزهایی است که عفت زن را زیاد می کند. همانا زنان از عفت دور شوند چون همسرانشان آراستگی را ترک کردند» (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۳۰۷/۷۹)؛ امام علی <small>علیه السلام</small> : «زن مسلمان باید خود را برای شوهرش خوش بو کند» (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۱۰۰/۱۰).
پایداری خانواده	ارتباط صحیح زوجین و والدین آنها با یکدیگر	ارتباط صحیح با خانواده اصلی	عیب پوشی و رازداری نسبت به خانواده های اصلی؛ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> : «عیب برادران خود را پوشانید». (حرعاملی، هـ.ق، ۱۴۰۹ هـ.ق) رعایت حقوق والدین هم زمان با رعایت حقوق همسر؛ امام محمد باقر <small>علیه السلام</small> : «سه چیز است که خداوند متعال برای احدی رخصت در ترک آن قرار نداده است: رد امانت به برو فاجر، وفای به عهد به برو فاجر و نیکویی به والدین، خواه بر باشند و خواه فاجر». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۱۶۲/۲؛ نراقی، ۱۳۸۲)
		ارتباط صحیح با خانواده همسر	محبت به خانواده همسر؛ (احادیث مربوط در ردیف بنای رابطه بر محبت در جدول آمده است) رعایت اخلاق اسلامی در مقابل خانواده همسر؛ (احادیث مربوط در ردیف پایبندی به اخلاق اسلامی در جدول آمده است) سازگاری با خانواده همسر؛ (احادیث مربوط در ردیف سازگاری در جدول آمده است)
		ایفای نقش مناسب والدین	تحمیل نکردن ازدواج از سوی والدین؛ امام صادق <small>علیه السلام</small> : «با کسی ازدواج کن که می خواهی و آن شخصی را که پدر و مادرت می خواهند رها کن». (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۴۰۱/۵)

جدول ۳

نتایج تحلیل مضمون کتب منتخب درباره پایداری خانواده با رویکرد اسلامی

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون پایه	نمونه متن
پایداری خانواده	شناخت اهمیت خانواده	تشکیل خانواده مهمترین کارکرد ازدواج	«البته مهمترین فایده ازدواج همان تشکیل خانواده است و بقیه مسائل، فرعی و درجه دو و یا پشتوانه این مسئله است. مانند تولید نسل یا ارضای غرایز بشری است» (آیت الله خامنه ای، ۸۰/۱۲/۹)، خانواده، سلول اصلی پیکره اجتماع (آیت الله خامنه ای، ۸۱/۳/۸)، مایه آرامش (آیت الله خامنه ای، ۷۴/۱۰/۴)، اساس انتقال فرهنگ و تمدن (آیت الله خامنه ای، ۷۷/۱/۲۶)، اساس تربیت اجتماعی و فرهنگی (آیت الله خامنه ای، ۸۱/۱۰/۴)، کانون رشد و بالندگی عواطف (آیت الله خامنه ای، ۶۷/۹/۱۳) است. کلمه طیبه (آیت الله خامنه ای، ۷۹/۱۲/۱۵)، عامل کمال، تعالی و حفظ دین داری زوجین (آیت الله خامنه ای، ۷۷/۱۲/۲۳) است. (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون پایه	نمونه متن
پایداری خانواده	شناخت اهمیت خانواده	اهمیت ازدواج در اسلام	ازدواج نعمت (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۹/۱۲/۲۳)، ارزش (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۲/۱۰/۶)، فریضه (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۷/۱۲/۱۱)، سنتی دینی و اسلامی (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۹/۴/۲۹) و امری مقدس (آیت‌الله خامنه‌ای، ۹۰/۱۰/۱۴) است؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «ازدواج علت آرامش و امنیت و زمینه تحقق کمالات و شکوفایی استعدادهاست» (انصاریان، ۱۳۸۵).
		لزوم تقلید نکردن از غرب در زمینه خانواده	«یکی از گناهان کبیره تمدن غرب نسبت به بشریت این است که ازدواج را در چشم مردم سبک کرد، تشکیل خانواده را کوچک کرد، مثل لباس که عوض می‌کنند قضیه لزوم تقلید نکردن زن و شوهری را این طور کردند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۸/۱/۲۴). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «نظام خانواده در اروپا و آمریکا نظامی غلط است. بی پایه و بدون محتواست» (انصاریان، ۱۳۸۵).
پایداری خانواده	بنای رابطه زناشویی بر پایه محبت و رفاقت	اهمیت و ضرورت محبت در روابط زوجین	«محبت خانواده را پایدار می‌کند. کارهای سخت به برکت محبت برای انسان آسان می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۶/۷/۳۰)؛ زیرا محبت آن ملاطی است که اینها را برای هم حفظ می‌کند، در کنار هم نگه می‌دارد و نمی‌گذارد از هم جدا شوند.» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۶/۹/۲۴)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «بر مرد و زن است که این نعمت باطنی (محبت و عشق خدادادی) که موجب خوشی در زندگی و عیش و عشرت و صفا و پاکی است را حفظ کنند». (انصاریان، ۱۳۸۵)؛ اسلام می‌گوید: «زن امانت خداست نزد مرد. چگونه مرد مسلمان امانت خدا را دوست نمی‌دارد؟» و از اینجاست که امام صادق <small>علیه السلام</small> می‌فرماید: «هرقدر ایمان مردی زیادتر باشد دوستی او نسبت به زنان بیشتر است» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
		محبت و افزایش محبت نیازمند تلاش و ابتکار	«محبت محتاج تلاش و ابتکار است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۷/۱/۱۹)؛ محبت دستوری و فرمایشی نیست. دست خود شماس» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۶/۷/۳۰). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)
		راهکارهای ایجاد محبت	«شما می‌توانید محبت خودتان را روزه‌روز در دل همسرتان زیاد کنید. چطور؟ با اخلاق خوب، رفتار مناسب، محبت ورزیدن به او، وفاداری (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۶/۷/۳۰)، حفظ حقوق یکدیگر و رعایت حدود خود و عدم تخطی و تجاوز به آن (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۷/۱۲/۱۱)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «زوجین باید محبت را توسط جانبداری از هم، گذشت و عفو، خوش اخلاقی و تعاون، توقع به اندازه از یکدیگر و حفظ شخصیت و شئون طرفین حفظ کنند» (انصاریان، ۱۳۸۵)؛ «بر اساس روایات اسلامی صدازدن همسر با نامی که بیشتر دوست دارد، سلام کردن همسران به یکدیگر، به پیشواز و بدرقه همسر رفتن، خداحافظی کردن هنگام خروج از خانه، سخن محبت‌آمیز، رعایت آهنگ صدا و حرکات دست و چشم و لب و آبرو، عیدی دادن و سوغات آوردن از سفر، اظهار محبت، تشکر و قدردانی و عذرخواهی از راهکارهای افزایش محبت بین همسران است» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
پایداری خانواده	خدا محور در خانواده	لزوم پابندی به آداب و حدود دینی	«در بنا و تشکیل خانواده و در حفظ خانواده باید احکام اسلامی را رعایت کرد تا خانواده باقی بماند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۸/۱/۱۵)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «زن و شوهر با تقوا، مقبول حق و منبع خیر و نمونه بارز انسان الهی هستند و در سایه آنها همان خانه‌ای به وجود می‌آید که خدا می‌خواهد» (انصاریان، ۱۳۸۵).

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون پایه	نمونه متن
پایداری خانواده	خدامحوری در خانواده	نزدیکی به خدا هدف غایی تشکیل خانواده	«هدف غایی تشکیل خانواده تعالی زوجین و رسیدن آنها به کمال حقیقی یعنی، نزدیکی به خدا، تهذیب نفس و کسب فضایل اخلاقی است و زوجین باید یکدیگر را در این راه یاری کنند. یکدیگر را به تقوا، عبادت، اخلاص، امانت، پاکیزگی و پاکدامنی و انجام کارهای خوب توصیه کنند» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۷/۱۲/۲۳)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «هدف انسان از ازدواج باید هدفی معنوی و مقدس و پاک باشد. زن و مرد در مسئله ازدواج باید خود را آماده ورود به عبادتی بزرگ کنند» (انصاریان، ۱۳۸۵).
پایداری خانواده	پابندی زوجین به اخلاق اسلامی	پرهیز از پرخاشگری‌های کلامی و فیزیکی	«مبادا از مرد مؤمن و انقلابی رفتار و اخلاقی سرزنند که برخلاف توصیه اسلام نسبت به رفتار مرد با همسرش باشد. شما باید مظهر اخلاق باشید. ممکن است شما در بیرون از خانه عصبانی شوید، ولی این عصبانیت نباید در داخل خانه خود را نشان دهد. با همسران مهربان باشید» (آیت الله خامنه‌ای، ۸۰/۷/۲۷)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «زن و شوهر سخن و کلامشان با یکدیگر باید آمیخته به عشق و محبت و بیان عاطفه و احساس و جلوه شعور و عقل و وجدان و انصاف باشد و از قول عدل (انعام: ۱۵۲)، قول حسن (بقره: ۸۳)، قول لین (طه: ۴۴)، قول میسور (اسرا: ۲۸) و قول احسن (فصلت: ۳۳) استفاده کنند» (انصاریان، ۱۳۸۵)؛ «زن و شوهر باید در برابر کلمات تند و خشنی که از همسر خود می‌شنوند متانت و سعه صدر نشان دهند و صحنه نزاع را به مجلس مزاح تبدیل کنند» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
		احترام متقابل	«زوجین باید به یکدیگر احترام بگذارند و میان آنها اهانت، تحقیر و تذلیل نباشد» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۱/۹/۱۹)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «کردار زن و شوهر نسبت به هم باید براساس احترام متقابل و ارج نهادن به شخصیت یکدیگر باشد» (انصاریان، ۱۳۸۵)؛ «خداوند متعال توهین و آزار مؤمن را اعلام جنگ با خود می‌داند» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
		پرهیز از خودبرتربینی	«دوری از خودبرتربینی و عدم افتخار به ملاک‌های دیگری جز تقوا سبب استحکام خانواده است» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۸/۱۲/۲۲)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «زن و شوهری که با دیدن یکدیگر قبل از ازدواج مورد پسند هم واقع شده‌اند اگر موردی پیش آمد باید از به رخ کشیدن خانواده و حسب و نسب و مال و ثروت و جوانی و زیبایی و علم و دانش خود سخت بپرهیزند که فخر فروشی ایجاد آزار روحی و سوز درون می‌کند و گاهی شرمندگی و زمینه خشم و نفرت و کینه و دشمنی و نشان دادن عکس العمل در طرف مقابل را فراهم می‌کند»؛ «پرتوقعی صفتی ناپسند و محصول کبر و غرور است» (انصاریان، ۱۳۸۵).
		گذشت	«وظیفه این است که در مقابل یکدیگر مقداری گذشت و اغماض داشته باشید» (آیت الله خامنه‌ای، ۶۴/۷/۲)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «بر مرد و زن لازم اخلاقی و شرعی است که از همسر خود در موارد لازم گذشت کنند و در این زمینه کبر و سخت‌گیری و خودپسندی نداشته باشد» (انصاریان، ۱۳۸۵)؛ «اگر از نویسنده بپرسید از میان تمام توصیه‌هایی که اسلام به زن و شوهر کرد کدام یک در درجه اول قرار دارد و روی آن تأکید و سفارش شده است، عرض می‌کنم آن سفارش گذشت و اغماض است» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
	قناعت	«قناعت کنید بعضی‌ها خیال می‌کنند که قناعت مال آدم‌های تهیدست و فقیر است و اگر آدم داشت دیگر لازم نیست قناعت کند. نه قناعت یعنی در حد لازم، در حد کفایت انسان توقف کند» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۶/۱/۱)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)	

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون پایه	نمونه متن
پایداری خانواده	پایبندی زوجین به اخلاق اسلامی	خوش بینی	«گمان بد بردن نسبت به هر مسلمانی زشت و نارواست و ناروا تر آنکه این بدگمانی میان زن و شوهر باشد». (مصطفوی، ۱۳۸۱)
		رازداری و عیب پوشی	«زن و شوهر باید راز هم را حفظ کنند. زن نباید راز شوهر را پیش کسی بازگو کند. مرد هم نرود پیش رفقاییش در باشگاه یا فلان مهمانی و ... راز همسرش را بازگو کند. اسرار هم را محکم نگه دارید تا زندگی انشاء الله شیرین و محکم بشود» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۸/۱/۲۴)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «خداوند متعال زن و شوهر را نسبت به یکدیگر تشبیه به لباس و جامه می‌کند؛ یعنی چنان‌که لباس حافظ تن است و حجابی است روی عیب‌های بدن زن و شوهر هم نسبت به یکدیگر باید چنین باشند» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
پایداری خانواده	سازگاری	معنا و مفهوم سازگاری و مدارا	«آدم اول که نگاه می‌کند همه اش حسن است. بعد که وارد می‌شود اخلاقیاتی هست، نقایص و کمبودهایی هست، ضعف‌هایی وجود دارد که به تدریج در یکدیگر کشف می‌کنند. اینها نباید موجب سردی بشود. باید با این کمبودها ساخت؛ زیرا بالاخره مرد ایده‌آل بی‌عیب و زن ایده‌آل بی‌عیب در هیچ کجای عالم پیدا نمی‌شود» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۸/۱/۲۴)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «هریک از زن و شوهر حوزه فعالیت مخصوصی دارد و مسیر معینی را می‌پیماید. در حوزه هر یک از آنها مشکلات، سختی‌ها و موانع خاصی وجود دارد که در حوزه فعالیت دیگری نیست، پس درک مشکلات هر یک برای دیگری بسیار مشکل و درک کاملش محال است» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
		لزوم و اهمیت سازگاری و مدارا	«سازش در محیط خانواده جزء واجبات است. اگر دیدید مقصود شما تأمین نمی‌شود مگر با کوتاه آمدن کوتاه بیایید» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۸/۴/۹)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «وظیفه الهی زن نسبت به مرد و زن نسبت به شوهر رفق، مدارا، نرمی و آسان‌گیری است» (انصاریان، ۱۳۸۵)؛ «هراگه مردی فکر کند که همسرش مناسب او نیست به دردش نمی‌خورد و باید طلاقش دهد باید بداند که خداوند متعال چنین موردی را پیش بینی کرده و به چنین شوهری می‌فرماید با زنان به خوبی و خوشی زندگی کنید اگر از آنان ناراضی بودید بسا می‌شود که از چیزی کراهت دارید، ولی خدا در وجود همان چیز خیر بسیاری نهاده است» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
		متقابل بودن سازگاری	«در قدیم بیشتر می‌گفتند دختر باید سازگار باشد. برای پسر وظیفه سازگاری را قائل نبودند. نه! اسلام این را نمی‌گوید. اسلام می‌گوید که دختر و پسر هر دو باید سازگار باشند، هر دو باید بسازند» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۴/۵/۱۱). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)
		استفاده هوشمندانه زنان از ویژگی‌های ذاتی	«زن‌ها می‌توانند با تدبیر و با ظرافت مردها را در دست خودشان بچرخانند. ظرافتی که می‌گوییم تنها ظرافت در ترکیب جسمانی نیست بلکه ظرافت در فکر، اندیشه، تدبیر و دستگاه تصمیم‌گیری است که خدای متعال در زن قرارداده است» (آیت الله خامنه‌ای، ۹۲/۲/۲۱). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)
پایداری خانواده	پایبندی به حقوق و تکالیف	تفاوت‌های ذاتی مبنای تعیین حقوق و تکالیف	«اسلام مرد را قوام و زن را ریحان می‌داند. این نه جسارت به زن است نه جسارت به مرد. نه نادیده گرفتن حق زن است و نه نادیده گرفتن حق مرد بلکه درست دیدن طبیعت آنهاست» (آیت الله خامنه‌ای، ۷۸/۱۲/۲۲)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «با وجود هیاهو، مغالطه و جنجالی که سیاست استعماری روز به خاطر منافع شیطانی خود درباره تساوی مرد و زن برپا کرده است شارع اسلام که زن و مرد را آفریده و از صفات، حالات و خصوصیات جسمی و روحی آنها اطلاع کامل دارد میان زن و مرد تفاوت‌ها و اختلافات بسیاری گذاشته است و هر یک را در مکان طبیعی خود نهاده است» (مصطفوی، ۱۳۸۱).

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون پایه	نمونه متن
پایداری خانواده	پایبندی به حقوق و تکالیف	متقابل بودن حقوق و تکالیف	«باید به هر دو وظایف زنان و مردان باهم اشاره شود نه اینکه سنگینی کفه ترازو همیشه به سمت زنان باشد و به مردان حقوقشان را بگوییم و به زنان وظایفشان را» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۵/۵/۹)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «قسمتی از این حقوق متقابل واجب و قسمتی مستحب است. ترک حقوق واجب بدون گذشت طرف مقابل موجب عذاب و ترک مستحب باعث کم شدن شیرینی زندگی است» (انصاریان، ۱۳۸۵).
		ممنوعیت جا به جایی نقش‌ها	«مرد در چشم زن مظهر اعتماد، نقطه اتکا و اعتماد است و زن در چشم مرد مظهر زیبایی، لطافت، انس و آرامش است. هر دو نقش لازم است و مخلوط کردن این دو نقش کاری برخلاف طبیعت و ضایع کردن یک زمینه خوب است مانند این است که دست ماهری یک گلستانی بوستانی اینجا درست کند و ما به سلیقه خودمان لگد کنیم، قاطی کنیم و مخلوط کنیم» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۸/۱۲/۲۲). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)
		حقوق و وظایف مشترک و اختصاصی زنان و مردان	«زن و مرد وظایف و مسئولیت‌های مشترک و اختصاصی دارند که به شدت عادلانه و متوازن تنظیم شده است و باید به دقت شناخته و تبلیغ شود» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۵/۵/۹)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «حقوق زن بر شوهر تهیه لوازم زندگی، مباشرت، گشایش در زندگی، احترام به زن، آراسته و پاکیزه بودن و خوش‌زبانی و مداراست» (انصاریان)؛ «حقوق شوهر بر زن اطاعت، تمکین، اجازه گرفتن برای بیرون رفتن از خانه، پرهیز از آزار شوهر و تندخویی و بدزبانی، خدمت در خانه، احترام به شوهر و خوش رفتاری با او، پرهیز از آراستن خود برای غیر شوهر و پرهیز از تصرف در اموال شوهر بدون اجازه او است» (انصاریان، ۱۳۸۵). «در نظام خانوادگی از نظر اسلام مرد رئیس است. بعضی از مردان جاهل و مغرور از آیه شریفه «الرجال قوامون علی النساء» سوء استفاده می‌کنند و بر زنان خود تحکم و زورگویی می‌کنند و تحکم خود را به قرآن مجید مستند می‌کنند» (مصطفوی، ۱۳۸۱)؛ «حکم اولیه اسلام برای همگان حکمی اصلی و قاطع و طبق عدالت و فطرت است و این است که خود زن و شوهر با آزادی و رضایت کامل امور خانه را میان خود تقسیم کنند و هریک قسمتی را به عهده بگیرد» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
		کمک و همکاری	«اینکه می‌گوییم به یکدیگر کمک کنید بعضی خیال می‌کنند مردان باید پیش‌بند ببندند و به آشپزخانه بروند. خب آن هم یکی از کمک‌هاست، اما کوچک‌ترینش است. بهترینش آن است که در راه تحصیل، تبلیغ، فهم دین، خدمات اجتماعی، فعالیت‌های مفید سیاسی و... کمک کنید» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۸۱/۶/۲۸)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «شوهر باید گاهی در کارهای خانه به زنش کمک کند. مرد باید بداند که اگر موضوع خلوص و صفا و یک‌رنگی و رفاقت نباشد زن وظیفه ندارد هیچ کاری در خانه بکند. زن و شوهر باید مانند دو رفیق باشند که مدتی در اتاقی هستند یا به مسافرتی رفته‌اند. هر یک از آنها که ببیند کاری معطل مانده است برمی‌خیزد و انجام می‌دهد» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
پایداری خانواده	ارضای متقابل غیر جنسی	گذران وقت با یکدیگر	«کار عادی و معمولی و روزانه را طوری تنظیم کنید که اول شب بتوانید بروید منزلتان البته اگر می‌شود جوری تنظیم کنید که بیشتر اوقات با هم باشید» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۶۴/۷/۲). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)
		دیدگاه اسلام به غیر جنسی	«اسلام همین گزینه جنسی را پشتوانه بنای خانواده قرار داده است؛ یعنی وسیله استحکام خانواده قرار داده است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۸۰/۱۲/۹)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «گزینه جنسی در وجود زن و مرد از اموری است که دو پهلو دارد؛ یعنی قابلیت انعطاف به خیر و شر دارد. خداوند مهربان برای دست‌گیری انسان و راهنمایی او در مسیر گزینه مانند سایر اموری که مورد نیاز او است کتاب و رسول فرستاد، برنامه و قانون وضع کرده، راه و چاه نشان داده و در دسترس او گذاشته است» (مصطفوی، ۱۳۸۱).

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون پایه	نمونه متن
پایداری خانواده	ارضای متقابل غریزه جنسی	راهکارهای ارضای متقابل میل جنسی	الف) جلوگیری از آزادی های جنسی و رعایت حدود و مرزها: «اسلام می خواهد این پشتوانه (غریزه جنسی) را از خانواده نگیرد. اسلام می خواهد این انسان ها بیرون از محیط خانواده این غریزه را اشباع نکنند تا نسبت به خانواده بی قید و بی اعتنا و لایبالی بشوند. بنابراین، جلوی راه را سد می کند» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۱/۱۲/۷۶)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «خلاصه فساد که در میان مرد و زن پیدا می شود دو عامل دارد: جلوه گیری زن و نگاه کردن مرد. قرآن کریم هر دو دسته را در دو آیه پشت سرهم به طور مساوی منع کرده است» (مصطفوی، ۱۳۸۱). ب) لزوم معاشقه و پیش نوازی قبل از رابطه جنسی: «معاشقه یعنی، عشق بازی زن و شوهر با یکدیگر؛ یعنی تحریک غریزه جنسی یکدیگر؛ یعنی انجام مقدمات آمیزش و جماع واحدی که زن و شوهر در عمل آمیزشی که خلق و آفریننده آنها ایشان را به آن عمل دستور داده است و آلت و ابزارش را در اختیارشان گذارده است کمال لذت را ببرند». (مصطفوی، ۱۳۸۱) ج) پاکیزگی و آراستگی همسران در برابر یکدیگر: «بعضی ها هستند که کج سلیقه می کنند و برای شوهرهایشان آرایش نمی کنند. وقتی مهمانی می روند آرایش می کنند. نه به عکس بکنید. مرد هم برای زنش آرایش بکند. این حدیث دارد. موهای ژولیده، نمی دایم ریش اصلاح نکرده، سرو وضع کثیف، این جوری نروند پهلوی زن هایشان» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۱/۷/۶۴)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «موضوع نظافت از اهم مسائل اسلامی است و بیش از یک هزار و هشتصد آیه و روایت درباره آن وارد شده است. درباره مسواک و دهان را نظیف و خوش بو نگاه داشتن در اسلام تأکید بیشتری شده است به طوری که ۸۳ روایت تنها در کتاب وسائل الشیعه رسیده است» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
		پرهیز از تحریک حسادت طرف مقابل	«رفتار زوجین گاهی سبب می شود که سوءظن های بیجا به وجود بیاید. فرقی نمی کند. اگر سوءظنی ایجاد شود چه مستند و چه ناشی از وسواس یا توهمات و تصورات اثر سوء خودش را به جا می گذارد مانند گلوله ای که به صورت سهو یا عمد از لوله تفنگ بیرون می آید» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۱/۱۰/۹۰). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)
پایداری خانواده	اجبای کرامت زنان و مقابله با تفکرات فمینیستی و متحجرانه	شناخت دیدگاه های فمینیستی درباره زنان	«این فمینیست های امروز دنیا با ادعای دفاع از حقوق زن وارد می شوند. به نظر من حقوق زن را نمی شناسند؛ زیرا حق امری انتزاعی نیست. حق منشأ طبیعی دارد» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۱/۱۲/۷۸). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)
		شناخت دیدگاه های متحجرانه درباره زنان	«در قدیم بعضی مردها خود را مالک زن می دانستند» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۱/۱۲/۷۳)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «ددمنشی مردم جاهلی تاریخ نسبت به جنس زن بسیار شگفت آور است» (انصاریان، ۱۳۸۵).
		دیدگاه اسلام نسبت به زن	«باید در مورد مسئله زن نگاه جامع داشته باشیم و این نگاه جامع در اسلام هست. زن باید هم همسر و مادر خوبی باشد و هم در فعالیت های اجتماعی شرکت کند. در زمینه نقش اجتماعی زنان باید از افراط و تفریط ها دور بود» (آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۱/۴/۸۶)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «از نظر اسلام خلقت زن و کیفیت وجود او مانند مرد است، برای زن روح الهی و انسانی خاصی قرار داده - شده است، زن حق مالکیت دارد، زن از پدر، مادر، شوهر و از فرزندان خود ارث می برد، عبادت زن در پیشگاه حق مانند عبادت مرد ارزش دارد، زن کالای شهوت نیست بلکه شریک مرد و عامل بقا، نوع و تشکیل دهنده نیمی از زندگی است» (انصاریان، ۱۳۸۵).

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون پایه	نمونه متن
پایداری خانواده	احیای کرامت زنان و مقابله با تنکرات فمینیستی و متحجرانه	دیدگاه اسلام نسبت به زن	«از نظر اسلام زن مهمان محترمی است که از جنبه احترام مهمان است و از جهت دخالت در امور زندگی شریک صاحب خانه و از نظر امور داخلی، مدیر و سرپرست و وقتی بچه دار شود مادر خانواده و مادر اجتماع است و بلکه زن خوب ملکه‌ای است در کندوی عسل خانواده. از نظر اسلام خوب است که زن در مرحله اول در خانه و در مرحله دوم با حفظ عفاف در خارج به کاری مناسب خلقت و نهاد خود مشغول باشد و به جای سرگرمی های زیان آور و بی‌بیهوده و بی‌ثمر به کاری مفید و مثبت بپردازد.» (مصطفوی، ۱۳۸۱)
		راهکارهای جلوگیری از تعدی به حقوق زنان	«این مسئله که زن به سمت معرفت، علم، مطالعه، آگاهی، کسب معلومات و معارف حرکت کند باید در میان خود بانوان خیلی جدی گرفته شود. دیگر اینکه نظر اسلام در مورد حقوق زن و حقوق مرد باید تبیین شود. یک نکته دیگر که باید مورد توجه باشد دفاع اخلاقی و قانونی از زن به‌ویژه در داخل خانواده است (۷۶/۷/۳۰)؛ راهکار دیگر بالا رفتن سطح فکر جامعه به‌طور عام است» (۷۴/۸/۲۲) (آیت‌الله خامنه‌ای). (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «بر پدران و مادران عزیز است که نسبت به ظهور کمالات در دخترانشان بیش از پیش دقت کنند و بر شوهران است که حقوق آنان را با کمال وقار و ادب رعایت کنند» (انصاریان، ۱۳۸۵).
پایداری خانواده	ارتباط صحیح زوجین و خانواده‌ها	ایفای نقش مناسب والدین زوجین	الف) تلاش برای افزایش محبت بین زوجین: «والدین دختر و پسر باید به‌طور دائم هم‌مشتان این باشند که این را نسبت به دیگری با محبت کنند. اگر هم چنانچه یک چیزی دیدند از طرف مقابل که برایشان خوشایند نبود آن را برای فرزند خودشان ذکر نکنند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۱/۶/۳۱)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «پند و اندرز باید از روی دل سوزی و خیرخواهانه و خداپسندانه باشد. آنها باید اگر از عروس و داماد کم‌مهتری و بی‌احترامی دیدند بر جوانی و کم‌سالی آنها حمل کنند نه بر بی‌تربیتی و نفهمی ایشان. باید به روی بزرگواری خود نیاورند و سخن توهین‌آمیز آنها را نشنیده بگیرند و عمل تحقیرآمیزشان را ندیده انگارند» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
		ارتباط صحیح هر یک از زوجین با خانواده خود و همسر	ب) پرهیز از دخالت‌های بی‌جا: «مبادا بعضی‌ها با دخالت‌های خودشان، بعضی‌ها با کم‌ظرفیتی و خوی بچگی خودشان این بنای مستحکم را به اندک چیزی متزلزل کنند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۵/۲/۱۷)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «در اینجا گاهی اتفاق می‌افتد که فامیل یکی از زن و شوهر خام و مغرور هستند. آنها به جای اینکه راهنمایی کنند دخالت ناروا می‌کنند، تحقیر می‌کنند، بزرگی می‌فروشند و مشکلی را که نمی‌گشایند بلکه ایجاد مشکل هم می‌کنند» (مصطفوی، ۱۳۸۱).
			ج) مقابله با ازدواج‌های اجباری: «چه‌طور می‌شود اجازه داد دخترانی را بدون رضایت خودشان به خانه مردانی بفرستند که به آنها هیچ علاقه‌ای ندارند؟» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷۴/۷/۲۷)؛ (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) «پدر و مادر حق ندارند در ازدواج، دختری را که فرزندشان نمی‌پسندد به او تحمیل کنند و حق ندارند کسی را که دختر نمی‌پسندد وی را به زور وادار به ازدواج با او کنند» (انصاریان، ۱۳۸۵).
			«سفارش من به زن و شوهر آن است که براساس ۲۳ آیه از آیات قرآن نسبت به اقوام خود و اقوام یکدیگر احترام را رعایت کنند و با آنها رفت‌وآمد کنند و از ایشان به منزل خود دعوت کنند و با مال و ثروت خویش اگر دارند به حکم قرآن در صورت نیاز به آنها کمک کنند» (انصاریان، ۱۳۸۵)؛ «بعضی از نادانان گمان می‌کنند وقتی با زنی ازدواج کردند باید آن زن از پدر و مادر و فامیلش ببرد و تنها به او ببیند. این تنگ‌نظری‌ها خلاف اسلام است و حاکی از نفهمیدن حقیقت و روح مقررات اسلام. زن یا شوهر اگر عاقل باشد طوری با همسر خود با محبت و خوش‌رویی رفتار می‌کند و به قدری در خانه دل‌سوزی و فداکاری می‌کند که همسرش نزد او بودن را بر همه چیز ترجیح دهد» (مصطفوی، ۱۳۸۱).

۳-۱. مضمون ۱: خدامحوری در خانواده

ریشه فروریختن خانواده در فرهنگ و تمدن غربی در مبنای نظری آن یعنی، اومانیسیم یا خودبنیادی بشر و اصالت نفسانیات و خودمحوری به جای خدامحوری نهفته است که نتیجه‌ای جز رشد انانیت‌ها و خودخواهی‌ها ندارد. با چنین دیدگاهی بقای خانواده و به رسمیت شناختن حقوق و وظایف افراد و مراتب الهی غیرممکن است. به همین دلیل، احیای خانواده دینی و توحیدی و برگشت به خدامحوری و روح بندگی اساسی‌ترین راه نجات خانواده است؛ زیرا در نگاه دینی خانواده وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت است که در آن افراد با اینکه خودشان هستند، جنبه‌هایی از خود را با هدف حفظ و بقای هسته توحیدی خانواده از فردیت خارج می‌کنند. (طاهرزاده، ۱۳۸۸) امروزه خانواده مدرن در درون خود با تناقضی آشکار مواجه شده است. تشکیل خانواده نیازمند پایبندی به ارزش‌هایی مانند فداکاری، گذشت، صداقت، مسئولیت‌پذیری و تن دادن به برخی محدودیت‌هاست، در حالی که گسترش ارزش‌های مادی و مدرن در درون خانواده و توسعه فردگرایی، لذت‌طلبی، کام‌جویی و مصرف‌گرایی امکان غلبه ارزش‌های جمع‌گرایانه را کاهش می‌دهد. این تناقض می‌تواند تهدیدی برای بنیان خانواده باشد (جمشیدی‌ها، صادقی و لولآور، ۱۳۹۲). خداوند متعال از افراد می‌خواهد که ازدواج خود را بر خدامحوری بنیان نهند و از ازدواج با مشرکین اجتناب کنند، حتی اگر آنها را به شگفت می‌آورند (ر.ک. بقره: ۲۲۱). اهمیت خدامحوری در خانواده آن قدر زیاد است که در انتهای تمامی آیاتی که در مورد روابط زوجین است (ر.ک. بقره: ۲۴۲-۲۲۷) از آنها می‌خواهد که همواره در روابط خود خداوند را در نظر داشته باشند و بدانند که او به آنچه انجام می‌دهند، آگاه است (میرخانی، ۱۳۷۷). خداوند متعال در آیه ۱۲۸ سوره نسا از زوجین می‌خواهد که هنگام اختلاف تا آنجا که می‌توانند راه صلح و سازش و تقوای الهی پیش گیرند و بدانند که خداوند به آنچه انجام می‌دهند، آگاه است.

نزدیکی به خدا، تهذیب نفس و کسب فضایل اخلاقی هدف غایی ازدواج در اسلام است و زوجین باید همدیگر را در این راه یاری کنند و یکدیگر را به تقوا، عبادت، اخلاص، امانت، پاکیزگی و پاک‌دامنی و انجام کارهای خوب توصیه کنند. (ر.ک. طه: ۱۳۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ۴۳/۱۱۷).

۳-۲. مضمون ۲: بنای رابطه بر محبت و دوستی

بنابر آیه ۲۱ سوره روم، مودت و رحمت بزرگ‌ترین هدیه خداوند به زوجین هنگام ازدواج است. مودت یعنی، محبت، دوستی و عشق و رحمت یعنی، ایثار. مودت سرچشمه رحمت است و رحمت کمال مودت است. رحمت فراتر از دوستی است که ایثار و از خودگذشتگی نیز از لوازم آن است. مودت همان محبتی است که اثرش در مقام عمل ظاهر شده است و در رفتار متجلی می‌شود و بروز و ظهور می‌یابد. (رک،... مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۱۰۳/۲۲۶؛ کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۵/۵۶۹) علقه به وجود آمده بین همسران علقه‌ای اعتباری است که همسران باید در حفظ و تقویت آن بکوشند. بقای محبت، نیازمند تلاش و ابتکار دوجانبه است؛ زیرا محبت امری دستوری و فرمایشی نیست بلکه اخلاق خوب، رفتار مناسب، محبت ورزیدن، وفاداری، رعایت حقوق متقابل و عدم تخطی و تجاوز به آن و جلب اعتماد همسر مهمترین راه کارهای حفظ و تداوم محبت بین همسران است. زوجین نباید از طرف مقابل توقع محبت داشته باشند بلکه باید خودشان در ابراز محبت پیش قدم شوند؛ زیرا محبت به طور طبیعی محبت می‌آفریند و بی محبتی مانند مرضی مسری است که به طرف دیگر هم سرایت می‌کند (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴). براساس آیه یازدهم سوره فتح، محبت به خانواده باید تا جایی باشد که انسان را از یاد خداوند و رضایت او و اجرای فرامینش غافل نکند (رک،... مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۱۰۰/۷۷). بنابر آیات و روایات اسلامی، داشتن برخی ویژگی‌های اخلاقی مانند خوش‌گمانی، احترام، اظهار دوستی، فروتنی، وفاداری، انصاف، راست‌گویی، نرمی، بخشندگی، رها کردن حسادت، فراموش کردن بدیها، نیکی به مردم، بی‌رغبتی به داشته‌های مردم، صلح‌رحم، هدیه دادن و دست دادن باعث محبت و دوستی می‌شود و ویژگی‌های اخلاقی مانند بدخویی، عیب‌جویی، خرده‌گیری، ستیزه‌گری، تنگ‌چشمی، افسردگی، تکبر، کینه‌توزی، حسادت، نیرنگ‌بازی، جویان‌شدن حال، آفات محبت و دوستی است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۵؛ مصطفوی، ۱۳۸۱).

۳-۳. مضمون ۳: سازگاری و مدارا

سازگاری یعنی، پذیرش عیب‌ها، نقص‌ها و کاستی‌های طرف مقابل در زندگی مشترک به طوری که در راستای حفظ و نگهداری کانون خانواده از امیال و خواسته‌های حتی به حق خود چشم‌پوشی کنند و به جای مردسالاری و یا زن‌سالاری خانواده‌سالاری را مبنای روابط

خود قرار دهند. براین اساس، هر چیزی که باعث سستی ارکان خانواده شود، نهی می‌شود و سازش‌کاری و کوتاه آمدن از مواضع در محیط خانواده واجب می‌شود. (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) خداوند در سوره نساء بعد از تأکید بر خوش رفتاری نسبت به همسران می‌فرماید: «اگر به جهاتی نسبت به زنان خود رضایت کامل ندارید از ابراز آن و به‌کدورت کشاندن کانون گرم خانواده بپرهیزید و شیوه سازش و مدارا و معاشرت نیکو را مرام خود کنید» (نساء: ۱۹).

حدیث «جهاد المرأة حسن التبعل» از پیامبر ﷺ درباره اهمیت سازگاری زنان در خانواده است و حسن تبعل که به معنای خوب شوهرداری کردن است یعنی، حفظ گرمی، صمیمیت و آرامش خانواده با وجود سختی‌ها و مشکلات. نکته قابل توجه در این زمینه تأکید بر سازگاری دوطرفه و متقابل زوجین است نه اینکه فقط زنان به سازگاری توصیه شوند. (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) مدارا نیز به معنی نرمش رفتار و گفتار در ارتباط با دیگران و تحمل برخی ناملایمات است. مدارای پسندیده آن است که به اندازه و به جا و با سنجیدن همه جوانب و پیامدها و به الزام اخلاق و مهر انسانی باشد. مدارای ناپسند آن است که بی‌هدف و ناشی از زبونی و تحمل بیمارگونه و غیر لازم باشد؛ این مدارا به این دلیل ناپسند است که کمک به گناه و ظلم و جری سازی هتاکان و خود را در معرض بی‌آبرویی قرار دادن است (خرمشاهی، ۱۳۷۶). در آموزه‌های اسلامی نیز بارها به مدارا توصیه شده است (ر.ک.، فصلت: ۳۴؛ آل عمران: ۱۵۹؛ متقی هندی، ۱۳۹۷، ۵۲/۳).

۳-۴. مضمون ۴: پابندی به حقوق و وظایف متقابل

در دین اسلام قوانین مربوط به خانه و خانواده در دو بخش حقوق و وظایف و اخلاق و فضایل به صورت مبسوط و مشروح آمده است. طبیعت خانواده با احکام آمرانه سازگاری ندارد و اگر به جای جریان سنت‌های خوب و ایجاد روابط مرضیه فقط از ابزار حقوق استفاده شود، بنای خانواده از درون تهی می‌شود و زن و مردی که انس و الفت متقابل را پایه زندگی خود قرار داده‌اند مانند دو مدعی و متخاصم در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند. (میرخانی، ۱۳۷۷) براساس ماده ۱۱۰۲ قانون مدنی با تحقق زوجیت، طرفین به انجام وظایف همسری و رعایت حقوق دیگری ملزم می‌شوند و قصور هر یک با اصل حفظ کرامت انسانی منافات دارد.

۳-۴-۱. راهکارهای شناختی و رفتاری اسلام برای ایجاد سازگاری و مدارا

شناخت آیات و روایات موجود در این زمینه، توجه به منافع بلندمدت آن، آموزش زنان در استفاده از توانایی‌های ذاتی خود در این زمینه، رفتار معکوس و تکرار و تمرین آن، ارزیابی خود با پیمان بستن، مراقبه، محاسبه، تغافل و الگوسازی از مهمترین راهکارهای اسلام برای ایجاد سازگاری و مداراست که از منابع اسلامی استخراج و در تدوین بسته آموزشی استفاده شده است.

۳-۴-۲. تفاوت‌های ذاتی منشأ تفاوت در حقوق و وظایف

نگاه اسلام به جنسیت نگاهی درجه دو است؛ نگاه اول و درجه یک به انسانیت است که جنسیت هیچ نقشی در آن ندارد. در دیدگاه اسلامی همه مقامات معنوی و درجات انسانی بین زن و مرد به طور مساوی تقسیم شده است. (رک، احزاب: ۳۵؛ آل عمران: ۱۹۵) زوجین مکمل یکدیگرند و هر دو به یکدیگر احتیاج دارند؛ زن مایه آرامش مرد و مرد مایه آسایش زن است. این دو در بعضی از ویژگی‌ها متفاوتند؛ زیرا هر کدام وظیفه‌ای دارند که دیگری نمی‌تواند انجام دهد (رک، بقره: ۲۲۸؛ بانکی پورفرد، ۱۳۹۴).

اول) وظایف اختصاصی مرد در خانواده

الف) مدیریت و سرپرستی خانواده

براساس آیه ۳۴ سوره نسا، وظیفه مدیریت و سرپرستی خانواده با مردان است. آیات قرآن کریم شاهد بر این است که این سرپرستی برضوابط و اصولی مبتنی است که آزادی همسر و فرزندان را نیز در چارچوب شرع و عرف جامعه تأمین می‌کند (رک، نساء: ۱۹۰۳ و ۱۳۵). (سالاری فر، ۱۳۸۵) آیت الله خامنه‌ای می‌فرماید:

در دین اسلام این حق به این معنا نیست که زن باید در همه امور تابع شوهر باشد؛ بالاخره دوتا شریک و دوتا رفیق هستید. یک‌جا مرد کوتاه بیاید و یک‌جا زن کوتاه بیاید. یکی اینجا از سلیقه و خواست خود بگذرد و دیگری در جای دیگر، تا بتوانید با یکدیگر زندگی کنید. (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)

برخی مردان از این حکم اسلام سوء استفاده می‌کنند، بر زنان خود تحکم و زورگویی

دارند و تحکم خود را به قرآن مجید مستند می‌کنند. (مصطفوی، ۱۳۸۱)

ب) تأمین مخارج اقتصادی همسر و فرزندان

تأمین مخارج اقتصادی همسر و فرزندان برعهده مرد است. (ر.ک.، بقره: ۲۳۳؛ طلاق: ۶) دین اسلام ارزش تلاش برای کسب روزی حلال برای خانواده را با ارزش جهاد در راه خدا برابر می‌داند (کلینی رازی، ۱۴۰۱ ه.ق، ۵/۸۸). از دیدگاه اسلام، زن در تأمین اقتصادی خانواده مسئولیتی ندارد هرچند درآمد زیادی داشته باشد. زن استقلال اقتصادی دارد و برای مصرف اموال خود به‌طور کامل آزاد است. البته زن نیز باید با هماهنگی همسر خود عمل کند و به‌گونه‌ای رفتار نکند که انسجام خانواده با مشکل روبرو شود (سالاری فر، ۱۳۸۵).

نکته قابل توجه درباره حقوق زنان آن است که حق کرامت الهی زن، بالاترین حقوق زن است که در جهان مدرن هرگز شناخته نشده و امروز وقت شناخته شدن آن است. احترام به زن آن است که به او فرصت داده شود تا نیروها و استعدادهای برجسته و عظیمی را که خدای متعال در او گذاشته است، شکوفا کند و احترام و اکرام زن در محیط خانواده تنها راهکار حقیقی رفع مظلومیت از زنان است. (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴) در روایت آمده است: «همانا زن، مباشر امور و کارپرداز شما نیست که همه امور را به دوش او بیندازید و بعد هم او را مواخذه کنید». آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرماید: «گاهی مردها با بداخلاقی و تحمیل کارهای سخت بر زن و با توقعات زیادی و با تحقیر این منبع انرژی را از دست خودشان خارج می‌کنند» (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴). آیت‌الله خامنه‌ای راهکارهای جلوگیری از تعدی به حقوق زنان را در چهار راهکار زیر خلاصه می‌کند:

- اهمیت دادن خود بانوان به حرکت به سمت معرفت، علم، مطالعه و آگاهی به جای اهمیت دادن به آرایش، تجملات، تبرج و خودنمایی؛ زیرا همه اینها خود نشانه‌هایی از مردسالاری است؛

- تبیین درست حقوق زن و حقوق مرد در اسلام تا بر همگان روشن شود که علت این تفاوت به دلیل تفاوت طبیعت و فطرت انسانی زن و مرد و براساس مصالح جامعه است؛

- برخورد سخت قانونی و اخلاقی جامعه و پیش‌بینی مجازات‌های سنگین برای کسانی که تعدی به زنان را حق خود می‌دانند؛

- بالا رفتن سطح فکری کل جامعه؛

«البته باید گفت که هر حرکتی که برای دفاع از زنان انجام می‌گیرد باید رکن اصلی آن رعایت عفاف زن باشد؛ زیرا عفت در زن وسیله‌ای برای تعالی و تکریم شخصیت اوست» (خامنه‌ای، ۷۶/۷/۳۰).
(بانکی پورفرد، ۱۳۹۴)

دوم) وظایف اختصاصی زن در خانواده

الف) پذیرش ریاست مرد در خانواده

در آیه ۳۴ سوره نساء مردان سرپرست زنان معرفی شده‌اند. پیامبر ﷺ نیز اطاعت از شوهر در خانواده را جزء حقوق شوهر معرفی می‌کند. (کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۵/۵۱۴).

ب) پاک‌دامنی و وفاداری نسبت به شوهر و حفظ اموال شوهر

در دیدگاه اسلامی بر زن واجب است که عقیف و پاک‌دامن باشد. این پاک‌دامنی، وظیفه دینی و اسلامی زن است، ولی بخشی از حقوق مرد نیز است. (نساء: ۳۴) در روایات اسلامی نیز به این حق توجه شده است (رک. کلینی رازی، ۱۴۰۱ هـ.ق، ۵/۵۰۷).

ج) کسب اجازه برای خروج از خانه

از دیدگاه اسلام کسب اجازه زن برای خروج از خانه از وظایف اختصاصی زن است. البته مرد حق ندارد برای قدرت‌نمایی و به دلخواه خود همسرش را از بیرون رفتن از منزل نهی کند. شاهد این مدعا نیز آیاتی است که در آن مردان به حسن معاشرت با زنان ملزم شده‌اند. (رک. بقره: ۲۲۸؛ طلاق: ۶) آیت‌الله خامنه‌ای این اجازه را یکی از رموز قوانین اسلامی و موجب پایداری خانواده می‌داند (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴).

سوم) حقوق مشترک همسران از دیدگاه اسلام

الف) برآوردن نیاز جنسی همسر

از دیدگاه اسلام ارضای نیازهای جنسی زن و مرد یکی از مهمترین اهداف ازدواج است. دین اسلام آموزه‌های مفید و ارزنده‌ای برای بهبود کیفیت رابطه جنسی همسران و برآوردن کامل نیاز جنسی آنها دارد.

ب) خوش رفتاری با همسر

دومین وظیفه و مسئولیت مشترک زن و مرد داشتن رفتار شایسته و نیکو و یا همان

خوش رفتاری با همسر است که در قرآن مجید از آن به معاشرت به معروف یاد شده است.

(رک. نسا: ۱۹؛ طلاق: ۲)

۳-۵. مضمون ۵: پایبندی به اخلاق اسلامی در خانواده

پایبندی زوجین به آموزه‌های اخلاق اسلامی از دیگر مضامین اصلی در شناسایی عوامل پایداری خانواده است. اخلاق اسلامی در روابط زن و مرد به‌ویژه در داخل خانواده باید رعایت شود. (رک. بانکی پور فرد، ۱۳۹۴) زن و شوهر سخن و کلامشان با یکدیگر باید آمیخته به عشق و محبت و بیان عاطفه و احساس و جلوه شعور و عقل و وجدان و انصاف باشد و از قول عدل (رک. انعام: ۱۵۲)، قول حسن (رک. بقره: ۸۳)، قول لین (رک. طه: ۴۴)، قول میسرور (رک. اسرا: ۲۸) و قول احسن (رک. فصلت: ۳۳) استفاده کنند (انصاریان، ۱۳۸۵). پیامبر ﷺ بهترین مردان را کسی می‌داند که با همسرش خوش رفتار باشد و خوش رفتاری را نشانه کمال ایمان می‌داند (رک. مجلسی، ۱۴۰۳ ه. ق. ۳۷۸/۷۱). از نظر علامه طباطبایی معاشرت به معروف که در آیات قرآن و روایت‌ها به آن تأکید شده است آداب و شیوه‌های رفتاری مناسب در یک جامعه است که عقلای آن به رسمیت می‌شناسند یا هر عملی است که افکار عمومی آن را رفتاری شناخته‌شده و مأنوس می‌دانند و با ذائقه اهل هر اجتماعی سازگار است (طباطبایی، ۱۳۹۴/۲، ۳۴۸). مهمترین نمودهای خوش رفتاری با همسر که نقش مهمی در کیفیت روابط زناشویی دارد، احترام متقابل، گذشت، خوش‌گمانی و پرهیز از پرخاشگری‌های کلامی و فیزیکی و خودبرتربینی است.

۳-۶. مضمون ۶: ارضای جنسی متقابل

یکی از دلایل عمده بروز ناسازگاری‌های زناشویی، رابطه جنسی ضعیف و ناکارآمد است. (هالفورد، ۱۳۸۴) رضایت همسران از روابط جنسی نیز با میزان بالای رضایت از رابطه زناشویی همراه است (شاه‌سیاه، ۱۳۸۷). دین اسلام زنان و مردان را به برآوردن نیازهای جنسی یکدیگر ملزم می‌داند و این حق را جزء حقوق مشترک آنها می‌داند (سالاری فر، ۱۳۸۵). از دیدگاه اسلام غریزه جنسی تمایلی طبیعی، موهبتی الهی و نیرویی طبیعی و فطری است که ارضای صحیح و مشروع آن لازم است. پیوند زناشویی، فرمان خدا، بنیادی محبوب و پسندیده و راهی برای ارضا، هدایت و نظم دادن به این تمایل باطنی است (بهشتی، ۱۳۸۴). اسلام به رابطه جنسی

همسران نگاهی مثبت دارد و نه تنها احساس گناه را در آنها از بین می برد بلکه زمینه لذت و کسب آرامش بیشتر از این روابط را فراهم می کند. در دیدگاه اسلام، میل جنسی تمایلی بسیار قدرتمند و سرکش در انسان است که نیاز به هدایت و تعدیل دارد و باید از هرگونه افراط و تفریط در آن جلوگیری شود (بهشتی، ۱۳۸۴). میل جنسی باید کنترل و مهار شود؛ امر به کنترل نگاه به زنان و مردان (ر.ک.، نور: ۳۱-۳۰)، امر به زنان برای پرهیز از عشوه‌گری و دلربایی (ر.ک.، احزاب: ۳۲) و امر به رعایت حجاب و پوشش (ر.ک.، احزاب: ۵۹) از مفیدترین و ضروری ترین راههای کنترل و مهار میل جنسی است. دین اسلام برای بهبود عملکرد جنسی همسران رهکارهای متعددی دارد که مهمترین آنها عبارتند از: آراستگی متقابل همسران، لزوم پیش نوازی در رابطه جنسی و توجه به نقاط حساس حسی و جنسی زنان، لزوم نقش فعال و بانشاط زنان در رابطه جنسی، پرهیز از آزادی های جنسی و رعایت حدود و مرزها.

۳-۷. مضمون ۷: ارتباط صحیح زوجین و خانواده های اصلی آنها با یکدیگر

تعارض با خانواده همسر و به ویژه مادرشوهر موضوعی اساسی در بحث تعارض های زناشویی در کشورهای جمع‌گرا و پایبند به اصول اشتراکی در زندگی و فرهنگ های وابسته به آبا و اجداد است. در ایران نیز در تحقیقات متعدد انجام شده درباره بررسی عوامل ناپایداری خانواده، تعارض با خانواده همسر جزء پنج عامل اول طلاق است. (چراغی، مظاهری، موتابی و پناغی، ۱۳۹۶)

۳-۷-۱. مهارت های ارتباط با خانواده اصلی در دیدگاه اسلامی

در بسیاری موارد، علت اصلی ناسازگاری و تعارض زوج با خانواده همسر، عدم ارتباط زوجین با خانواده اصلی خودشان است که همین عامل به تدریج سبب تعارض زوجین با خانواده یکدیگر نیز می شود. بنابراین، زوجین باید از مهارت های ارتباط با خانواده اصلی آگاه باشند.

اول، احترام به والدین

آموزه های اسلامی برای حفظ احترام والدین در روابط کلامی (ر.ک.، اسراء: ۲۳) و غیرکلامی (ر.ک.، اسراء: ۲۴) بسیار غنی است. حفظ و رعایت احترام خانواده اصلی از سوی فرزندان به صورت غیرمستقیم باعث حفظ احترام آنها از سوی همسر می شود.

دوم) رازداری در برابر خانواده اصلی

براساس آیه ۱۸۸ سوره بقره، زن و شوهر باید رازدار یکدیگر باشند و عیوب یکدیگر را بیوشانند.

سوم) عایت هم‌زمان حقوق خانواده اصلی و حقوق همسر

زن و شوهر پس از ازدواج با دونوع وابستگی عاطفی روبه‌رو هستند: وابستگی به والدین و اعضای خانواده اصلی و وابستگی به همسر. به‌طور معمول، افراد در رویارویی با این دو وابستگی دچار تعارض می‌شوند، به‌ویژه وقتی طرف مقابل در این روابط به دنبال انحصار فرد باشد. راهکار حل تعارض در این وضعیت این است که زن و مرد با رعایت هم‌زمان حقوق خانواده اصلی و حقوق همسر سبب ایجاد توازن در این وابستگی شوند. (بارباز، پرچم و فاتحی‌زاده، ۱۳۹۳) حقوق والدین بر فرزندان در آیات ۱۸۰ و ۲۱۵ سوره بقره، آیه ۱۱ سوره نسا و آیه ۲۳ سوره اسراء به تصریح بیان شده است.

۲-۷-۳. راهبردهای اسلامی در برقراری روابط رضایت‌بخش با خانواده همسر

اول) خوش بینی و مثبت‌نگری

یکی از مهمترین علت‌ها و بسترهای زمینه‌ساز عدم سازگاری با خانواده همسر چگونگی شناخت، نگرش، اسناددهی و پردازش اطلاعات توسط فرد است. (ده‌دست، کاظمیان و باقری، ۱۳۹۵؛ قاسمی، اعتمادی و احمدی، ۱۳۹۵) آراستگی زن و شوهر به فضیلت اخلاقی خوش بینی که در آموزه‌های برگرفته از قرآن و حدیث نقش محوری در رضایت‌بخشی روابط بین فردی دارد یکی از مهمترین راهکارهای اسلام برای برقراری رابطه رضایت‌بخش با خانواده همسر است.

دوم) محبت به خانواده همسر

رابطه رضایت‌بخش با خانواده همسر برپایه دوستی و محبت بنا می‌شود؛ زیرا یکی از اصلی‌ترین عناصر دین اسلام محبت است. در اسلام محبت بیشترین نقش را در سامان‌دهی جامعه آرمانی انسانی دارد و عنصر محبت مؤثرترین عامل در تحقق برنامه‌های این دین است. (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۵)

سوم) رعایت اخلاق اسلامی در رابطه با خانواده همسر

رعایت اخلاق اسلامی و مصادیق آن مانند گذشت، احترام متقابل، خوش بینی، حلم

و پرهیز از پرخاشگری، فروتنی و پرهیز از خودبرتربینی از مهمترین راهکارهای اسلامی در برقراری ارتباط رضایت بخش با خانواده همسر است.

چهارم) سازگاری و مدارا با خانواده همسر

سازگاری و مدارا با خانواده همسر از مهمترین اصول برقراری ارتباط رضایت بخش با آنهاست؛ زیرا بدون سازگاری و مدارا وجود هرگونه کاستی و عیبی در خانواده همسر و یا هر تفاوتی با آنها می تواند زندگی زناشویی را به صحنه نزاع تبدیل کند. (قاسمی، و همکاران، ۱۳۹۵)

پنجم) شناخت حقوق والدین بر فرزندان

گسترده‌گی وظایف فرزندان نسبت به والدین تا پایان عمر والدین و حتی پس از مرگ آنهاست. از دیدگاه اسلام، فرزند پس از تشکیل خانواده باز هم نسبت به والدین، مسئولیت‌های مختلف حمایتی، اقتصادی و روانی دارد. (رک، بقره: ۱۸۰؛ بقره: ۲۱۵؛ نسا: ۱۱؛ اسراء: ۲۳) متأسفانه برخی بدون توجه به سفارش خداوند در مورد رسیدگی به والدین از رسیدگی همسر خود به والدینش جلوگیری می‌کنند. جلوگیری از رسیدگی همسر به والدین مانند جلوگیری از اجرای حکم خداست (بارباز، و همکاران، ۱۳۹۳). در ۲۳ آیه از آیات قرآن سفارش شده است که زن و شوهر نسبت به اقوام خود و اقوام یکدیگر احترام را رعایت کنند، با آنها رفت و آمد کنند، آنها را به منزل خود دعوت کنند و با مال و ثروت خود به آنها کمک کنند (انصاریان، ۱۳۸۵).

ششم) ایفای نقش مناسب والدین زوجین

هنگام بروز اختلاف بین زوجین، والدین باید بدانند که وساطت آنها می تواند نقش مؤثری در بهبود روابط و حل اختلافات داشته باشد. بنابراین، باید با دل سوزی و خیرخواهی عمل کنند و برای اصلاح روابط تلاش نمایند. (مصطفوی، ۱۳۸۱) قرآن کریم به نقش اثرگذار خانواده و اطرافیان زن و شوهر در شروع و استمرار زندگی زناشویی و رفع اختلاف اشاره کرده است. (رک، نساء: ۳۵). مهمترین نقش والدین ایجاد محبت بین زوجین است (رک، بانکی پورفرد، ۱۳۹۴).

پژوهش‌های انجام شده درباره آسیب‌شناسی تعامل زوجین با خانواده همسر نشان می‌دهد که دخالت و اعمال قدرت والدین زوجین از مهمترین آسیب‌های روابط زوجین با خانواده همسر است که با نام مرزبندی‌های نادرست و توزیع نامتناسب قدرت نام‌گذاری می‌شود. (قاسمی، و همکاران، ۱۳۹۵؛ افقری، بهرامی و فاتحی‌زاده، ۱۳۹۱) قاسمی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش

خود نشان داده‌اند که مرزبندی نادرست، عدم پذیرش عروس یا داماد و ویژگی‌های اخلاقی نادرست از جمله مشکلات زوجین با خانواده همسر است. برای پایداری خانواده باید از ازدواج‌های اجباری که جلوگیری شود. ازدواج‌های اجباری عادت‌ی جاهلی است که نباید به اسلام و احکام آن نسبت داده شود؛ زیرا اسلام چنین اجازه‌ای را به هیچ‌کس نمی‌دهد (بانکی پورفرد، ۱۳۹۴). آیات ۲۳۲ و ۲۳۴ سوره بقره نیز بر این نکته تأکید دارد.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

سیر صعودی طلاق در ایران به ویژه در دهه‌های اخیر معلول عوامل روان‌شناختی و جامعه‌شناختی متعددی است. از نظر جامعه‌شناسان هر کوششی درباره تبیین طلاق و ناسازگاری‌های زناشویی مستلزم توجه به ماهیت ازدواج و خانواده به‌عنوان سازمانی اجتماعی-فرهنگی است. بررسی تغییرات سازمان‌های اجتماعی ساختاردهنده به تجارب فرد به اندازه پاسخ به چرایی شکست ازدواج و طلاق اهمیت دارد. آنچه در یافته‌های این پژوهش قابل توجه است توجه هم‌زمان عوامل روان‌شناختی و جامعه‌شناختی مؤثر در پایداری خانواده است. براساس تحلیل تماتیک انجام شده درباره عوامل پایداری خانواده، هفت مضمون اصلی به دست آمد که برخی از آنها در هیچ‌یک از نظریات غربی حوزه زوج و خانواده دیده نمی‌شود و این ناشی از کاستی‌های موجود در پیش‌فرض‌ها و مبانی این مکاتب است. برای مثال دیدگاه اسلامی برخلاف دیدگاه غربی معتقد است که خرد بشری برای رساندن انسان به کمال کافی نیست؛ خرد بشری آن است که بفهمد دین خدا راه رسیدن به سعادت است و عقل و خرد بشری برای تدبیر دین است. مکاتب غربی درباره ریشه‌یابی دلایل فروپاشی نهاد خانواده عوامل متعددی را برشمرده‌اند و بر مبنای هر یک از آنها مداخلات و راهکارهای متفاوتی پیشنهاد شده است، ولی باتوجه به آمار و شواهد موجود افزایش نرخ طلاق و فروپاشی خانواده در دهه گذشته در ایران و در سراسر جهان به حدی بوده است که به نظر می‌رسد علل بحران خانواده در عصر امروز بسیار سطحی و ساده‌انگارانه است و از ریشه‌ها و سرچشمه‌های اصلی مشکل غفلت شده است و روان‌شناسان و مشاوران حوزه زوج و خانواده برای کارآمدی و اثربخشی در این حوزه لازم

است از آن آگاه باشند؛ زیرا غفلت از آن انسان را به دوری باطل و تلاشی بیهوده می‌کشد. اولین مضمون استخراجی، خدامحوری در خانواده است. برخی از مضامین الگوی به‌دست آمده مانند خدامحوری در خانواده، پایبندی زوجین به اخلاق اسلامی، سازگاری، بنای رابطه بر محبت و رفاقت و پایبندی به حقوق و تکالیف در تقابل کامل با مؤلفه اصلی فرهنگ غربی و مبنای نظری آن قرار دارد. ریشه فروریختن خانواده در فرهنگ و تمدن غربی در مبنای نظری آن یعنی، اومانیسیم یا خودبنیادی بشر، اصالت نفسانیات و خودمحوری به جای خدامحوری نهفته است که نتیجه‌ای جز رشد انانیت‌ها و خودخواهی‌ها ندارد. با چنین دیدگاهی بقای خانواده و به‌رسمیت شناختن حقوق و وظایف افراد و مراتب الهی غیرممکن است. در نگاه دینی خانواده وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت است که در آن افراد در عین اینکه خودشان هستند جنبه‌هایی از خود را با هدف حفظ و بقای هسته توحیدی خانواده از فردیت خارج می‌کنند. (طاهرزاده، ۱۳۸۸) امروزه فردگرایی افراطی تهدیدی جدی برای حیات خانواده در ایران است که می‌تواند موجب تخریب همبستگی خانواده‌ها شود (کاوایی، و همکاران، ۱۳۹۲). پژوهش عباس‌زاده و سعیدی عطایی و افشاری (۱۳۹۴) نیز بر این مضمون صحنه می‌گذارد. نزدیکی به خدا، تهذیب نفس و کسب فضایل اخلاقی هدف غایی ازدواج در اسلام است؛ هدفی که در مکاتب غربی به آن توجه نمی‌شود. شناگویی‌زاده، اعتمادی، احمدی و جزایری (۱۳۹۴) نیز در پژوهش خود دریافتند که مقوله هسته‌ای در فرایند مشاوره خانواده با جهت‌گیری اسلامی، تعالی خانواده است. پژوهش‌های مختلفی نیز بر تأثیر دین‌داری و بسته‌های آموزشی مبتنی بر دین در پایداری خانواده صحنه می‌گذارد که می‌توان به پژوهش نوین و بهرامی (۱۳۹۵)، سالاری‌فر (۱۳۹۵)، طلائیان و زهراکار (۱۳۹۴)، دیوید و استافورد^۱ (۲۰۱۳)، کاترنا، راسل، بارزت، وسنر، برایان^۲ (۲۰۱۱)، اسکران، مارشال، هریس ولی^۳ (۲۰۱۲)، فینچام، اجیا و بچ^۴ (۲۰۱۱)، الیسون باردت، بلت‌فورد^۵

-
1. David, P., & Stafford, L.
  2. Cutrona, C. E., Russell, D. W., Burzette, R. G., Wesner, K. A., & Bryan, C. M.
  3. Schramm, D. G., Marshal, J. P., Harris, V. W., & Lee, T. R.
  4. Fincham, F. D., Ajayi, C., & Beach, R. H.
  5. Ellison, C. G., Burdette, A. M., & Bradford, W.

(۲۰۱۰)، براون، اورباچ، بارمیستر^۱ (۲۰۰۸)، ارتینکال، وانست و یگن^۲ (۲۰۰۶)، لمبرت و دولاهیت^۳ (۲۰۰۶) اشاره کرد.

دومین مضمون استخراجی، بنای رابطه زناشویی بر محبت است. دین اسلام ریشه در محبت خداوند دارد و برپایه آن بنا شده است. (ر.ک.، رضی، ۱۳۸۴). از نظر اسلام محبت بیشترین نقش را در سامان دهی جامعه آرمانی انسانی دارد و جامعه مطلوب در اسلام جامعه مبتنی بر محبت است، پس براساس دیدگاه اسلامی روابط زوجین برپایه محبت و دوستی بنامی شود (ر.ک.، روم، ۲۱). محبت مهمترین عامل پایداری و گرمی خانواده است. اهمیت و ضرورت بنای رابطه بر محبت است و حفظ و بقای محبت نیازمند تلاش و ابتکار است و لزوم پیش قدم شدن زوجین برای ابراز محبت پایه های این مضمون را تشکیل می دهد. وقتی زوجین بدانند که علاقه به وجود آمده در پیوند زناشویی علاقه ای اعتباری است، درمی یابند که حفظ و تداوم آن تلاش و ابتکار فراوان می طلبد و گرنه به تدریج از میان می رود و این حالت بی محبتی و سردی به زوج دیگر نیز سرایت می کند. توقع محبت از طرف مقابل به جای پیش قدم شدن برای ابراز محبت نیز در تعارضات زناشویی بسیار رایج است و اصلاح شناخت زوجین در این زمینه در بهبود ارتباط آنها بسیار مؤثر است. پژوهش های حوزه زوج و خانواده نیز از اهمیت این محور حمایت می کنند و ابراز فعالانه محبت و سایر عواطف مثبت را با تداوم رضایت مندی از رابطه مرتبط می دانند و کمبود نزدیکی، عشق و توجه را شاخصی از آشفتگی در رابطه می دانند. (هالفورد، ۱۳۸۴) پژوهش سلیمی، کلانتر و گلزاری (۱۳۹۶) و فولادی و شاه نعمتی (۱۳۹۴) نیز نشان می دهد که نبود عشق و محبت کافی و عدم ابراز فعالانه محبت و سایر عواطف مثبت با نارضایتی زناشویی و طلاق در ارتباط است.

سازگاری و مدارا سومین مضمون اصلی در پایداری خانواده در دیدگاه اسلامی است که مؤلفه ای شناختی است. سازگاری زناشویی در دیدگاه اسلامی به معنای پذیرش عیبها، نقص ها و کاستی های طرف مقابل در زندگی مشترک است به طوری که در راستای حفظ و نگهداری کانون خانواده از امیال و خواسته های حتی به حق خود چشم پوشی کنند

1. Brown, E., Orbuch, T. L., & Bauermeister, J. A.
2. Orathinkal, J., & Vansteewegen, A.
3. Lambert, N., & Dollahite, D.

و به جای مردسالاری و یا زنسالاری خانواده‌سالاری را مبنای روابط خود قرار دهند و بر همین اساس هر چیزی که به سستی ارکان خانواده بیانجامد به شدت نهی می‌شود و سازش و کوتاه آمدن از مواضع در محیط خانواده واجب تلقی می‌شود. مدارا نیز به معنی نرمش رفتار و گفتار در ارتباط با دیگران و تحمل برخی از ناملایمات است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مشکلات زناشویی از آنجا آغاز می‌شود که هرکدام از زوجین از میزان برآورده شدن اعتقادات و معیارهای ارتباطی که درباره همسر و رابطه زناشویی خوب دارند، ناراضی باشد. وقتی روابط افراد در واقعیت با آنچه ایده‌آل آنهاست هم‌خوان نباشد به نارضایتی از روابط صمیمانه منتهی می‌شود (الیس، ۲۰۱۰؛ مهین‌ترابی، صاحبی و موسوی، ۱۳۹۰؛ سلیمانیان و ریحانی، ۱۳۹۶).

ضرورت سازگاری و مدارا در خانواده این است که هرچقدر هم زوجین در انتخاب همسر دقت کنند، همسران تفاوت‌های فردی بسیاری دارند که می‌تواند ناشی از عوامل بسیار مانند پیشینه خانوادگی، ویژگی‌های شخصیتی، هوش و ارزش‌ها باشد. سازگاری یعنی، ایراد و اشکال زوجین اگر قابل اصلاح است، اصلاحش کنند و در غیر این صورت با آن بسازند. داشتن چنین شناختی نسبت به تفاوت‌ها، عیب‌ها، نقص‌ها و کاستی‌های همسر در زندگی مشترک عامل مهمی در پایداری خانواده است؛ زیرا تغییر شناخت‌ها نقش مهمی در تغییر رفتارها و هیجان‌ها دارد. نکته قابل توجه در این زمینه تأکید بر سازگاری دوطرفه و متقابل زوجین است نه اینکه فقط زنان به سازگاری توصیه شوند. بنا بر آیه ۱۹ سوره نساء اگر زن و مردی پس از پیوند ازدواج به عللی زوج خود را مطابق با معیارهای خود نیافتند، ولی به دلیل مصالح خانواده و ارزش‌گذاری به اصول این پیوند با وجود میل باطنی خویش کراهت و بی‌میلی نسبت به زوج خویش نشان ندادند و در حفظ این بنا و مصالح آن کوشیدند، خداوند به دلیل توجه و گذشت و ترجیح مصالح خانواده بر خواسته‌های شخصی دریچه‌ای از خیرات و برکات را به روی آنها می‌گشاید. حاکمیت این فرهنگ قرآنی در ایجاد همراهی و همدلی زوجین و هموار کردن مسیر زندگی تأثیر مستقیم دارد و آنها را یاری می‌کند تا در بروز اختلافات و رخدادها عجلولانه تصمیم نگیرند و فرار را بر قرار ترجیح ندهند و گسستگی را بر پیوستگی غالب نکنند بلکه چون رضایت حق را در استمرار و استحکام

1. Ellis, A.

این پیوند می‌بینند، در برقراری صلح و آشتی تلاش می‌کنند و مقاوم و استوار مشکلات را از پیش روی برمی‌دارند و به جای جدایی، انحلال و ازهم‌پاشیدگی به ایجاد تفاهم و همدلی فکر می‌کنند (میرخانی، ۱۳۷۷).

از مضامین پایه و قابل توجه که در هیچ‌یک از نظریه‌های دیگر حوزه خانواده نیست، استفاده زنان از ویژگی‌های ذاتی خود است. زنان ویژگی‌های فطری و خدادادی دارند که باعث نفوذ هرچه بیشتر آنها بر مردان می‌شود که از زیبایی‌های طبیعی زنان و از اسرار آفرینش است و باید به‌طور هوشمندانه در راستای پایداری خانواده توسط زنان استفاده شود.

پایبندی زوجین به اخلاق اسلامی چهارمین مضمون اصلی حاصل از تحلیل است. لازمه رضایتمندی زناشویی شکل‌گیری الگوهای رفتاری و ارتباطی ویژه میان همسران است. منظور از رفتار، فرآیندهای سازگارانه شناختی، رفتاری و عاطفی است که در طی تعامل همسران رخ می‌دهد و بروز نقطه ضعف‌های خاصی در این فرآیندها همسران را آماده بروز ناسازگاری‌های زناشویی می‌کند (هالفورد، ۱۳۸۴). پرخاشگری‌های کلامی و فیزیکی، شناخت‌های منفی و تعصبات ادراکی، پاسخ به رفتارهای منفی همسر بر اساس مقابله به مثل یا تلافی به جای عفو و گذشت (هالفورد، ۱۳۸۴) و خودمحوری (گلاسر و مالاکی، ۱۹۹۳، به نقل از سعیدی، بهرامی و اعتمادی ۱۳۸۵) را می‌توان مهمترین نقطه ضعف‌های موجود در این فرآیندهای سازگارانه میان همسران دانست. گذشت، خوش‌بینی و مثبت‌اندیشی، احترام متقابل، پرهیز از خودبرتربینی و پرخاشگری از پایه‌های مضمون پایبندی به اخلاق اسلامی در این تحلیل است. نوایی نژاد (۱۳۹۲) نیز بر این نکته تأکید دارد که با توجه به اینکه الگوی ایرانی-اسلامی خانواده اخلاق محور است، فرهنگ‌سازی برای گسترش اخلاق اسلامی در خانواده مهمترین و کوتاه‌ترین راهبرد نظری و عملی در طراحی الگوی مطلوب خانواده است.

پایبندی به حقوق و وظایف پنجمین مضمون حاصل از این تحلیل است. در دین اسلام زن و مرد وظایف و مسئولیت‌های مشترک و اختصاصی دارند که به شدت عادلانه و متوازن تنظیم شده است و باید به دقت شناخته شود. باید به وظایف زنان و مردان باهم اشاره شود نه اینکه سنگینی کفه ترازو همیشه به سمت زنان باشد. باید به مردان حقوقشان و به زنان وظایفشان گفته شود. آنچه مسلم است شناخت این حقوق و وظایف سهمی زیادی

در پایداری خانواده دارد. باید گفت که در دین اسلام قوانین مربوط به خانه و خانواده در دو بخش حقوق و وظایف و اخلاق و فضایل به گونه ای مبسوط و مشروح بیان شده است؛ زیرا طبیعت خانواده با احکام آمرانه سازگاری ندارد و اگر فقط از ابزار حقوق استفاده شود، بنای خانواده از درون تهی می شود و زن و مردی که انس و الفت متقابل را پایه زندگی خود قرار داده اند مانند دو مدعی و متخاصم در مقابل یکدیگر قرار می گیرند. اینجا توجه به منافع فردی جای مصالح خانواده و منافع اجتماعی را می گیرد، زن در مقابل اداره منزل دستمزد طلب می کند و به بد رفتاری و کج خلقی متوسل می شود و مرد نیز ادعای سلطه و حاکمیت می کند و تلاش دارد غلبه و اقتدار خود را به رخ طرف مقابل بکشد. بنابراین، باید گفت که آشنایی و روشن گری نسبت به حقوق و آگاهی از وظایف اگرچه ممدوح و پسندیده است، اما خانواده به چیزی بیشتر از این نیازمند است و شرط سلامت زندگی مشترک زن و مرد رهایی از غلاف خود بینی و خودنگری است. اساس پیوند سالم نیز بردیگرخواهی، فداکاری و رعایت مصالح مشترک است (میرخانی، ۱۳۷۷).

پژوهش فولادی و شاه نعمتی (۱۳۹۴) توقعات نابه جای زوجین از یکدیگر را از عوامل مهم است و به نظر می رسد که آگاهی زوجین از حقوق و تکالیف متقابل خود و تلاش برای تفاهم و درک متقابل می تواند آن را برطرف کند. کمک و همکاری زوجین یکی از کدهای مضمون پایبندی به حقوق و وظایف است. پژوهش ها نیز نشان می دهد که ایفای نقش نامناسب و فقدان حمایت متقابل یکی از عمومی ترین شکایت های زنان از رابطه شان و منبع بسیاری از تعارض های زناشویی است. این حمایت می تواند عملی یا عاطفی باشد. (هالفورد، ۱۳۸۴) آیت الله خامنه ای نیز منظور از کمک را بیشتر کمک روحی و معنوی می داند. از نظر ایشان هدف نهایی تشکیل خانواده تعالی زوجین و رسیدن آنها به کمال حقیقی یعنی، نزدیکی به خدا، تهذیب نفس و کسب فضایل اخلاقی است، پس اصلی ترین کمک زوجین به یکدیگر آن است که یکدیگر را به تقوا، عبادت، اخلاص، امانت، پاکیزگی، پاک دامنی و انجام کارهای خوب توصیه کنند که این نشان از تفاوت ماهوی فلسفه ازدواج در اسلام با مکاتب غربی است.

وقت گذاشتن برای یکدیگر از دیگر کدهای این مضمون است. بر اساس پژوهش ها میزان کم فعالیت های مشترک مثبت باعث فروپاشی رابطه می شود. فعالیت های مشترک مثبت،

عاطفه مثبت تولید می‌کند و باعث افزایش فعالیت‌های صمیمانه جدید بین همسران می‌شود. میزان کم فعالیت مثبت در افراد آسیب‌پذیر باعث احساس کسالت و افسردگی می‌شود و این حالت به کل رابطه سرایت می‌کند (هالفورد، ۱۳۸۴). شناخت حقوق زن در اسلام و مقابله با تفکرات فمینیستی و متحجرانه یکی از پایه‌های مضمون حقوق و وظایف است که نقش زیادی در پایداری خانواده دارد. بنابر نظر آیت‌الله خامنه‌ای برخی مؤلفه‌های فرهنگ غرب باعث سستی بنیان خانواده شده است؛ زیرا این فرهنگ هم به دلیل شناخت ناقص از هویت و شخصیت زن و هم به دلیل تعریف نقش‌هایی خارج از تکوین و خلقت زن برای او اثرات مخربی را بر جامعه می‌گذارد (یراقی، ارزانی و سعیدیان، ۱۳۹۲). پژوهش چابکی (۱۳۹۲) و عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۴) نیز این موضوع را تأیید می‌کند.

ششمین مضمون اصلی حاصل از تحلیل، ارضای متقابل جنسی زوجین است. رابطه جنسی ضعیف و ناکارآمد یکی از دلایل عمده بروز ناسازگاری‌های زناشویی است. (هالفورد، ۱۳۸۴؛ فولادی و شاه‌نعمتی، ۱۳۹۴؛ محسن‌زاده، نظری و عارفی، ۱۳۹۰؛ جمشیدی‌ها، نریمانی و جمالی، ۱۳۹۴) به همین دلیل دین اسلام زنان و مردان را ملزم به برآوردن نیازهای جنسی یکدیگر کرده است و این حق را جزء حقوق مشترک آنها می‌داند (سالاری‌فر، ۱۳۸۵). شناخت راهکارهای پیشنهادی اسلام برای بهبود عملکرد جنسی همسران شامل نظافت و آراستگی، رعایت پیش‌نوازی در رابطه جنسی، نقش فعال و بانشاط زنان در رابطه جنسی، پرهیز از آزادی‌های جنسی و رعایت حدود و مرزها در رضایتمندی زوجین و ارضای متقابل جنسی است که در پایداری خانواده نقش اساسی دارد. در زمینه روابط جنسی همسران نیز عدم وجود پیش‌نوازی کافی و عجله در ارتباط جنسی، رفتارهای نامطلوب و زمخت مردان، نادیده‌گرفتن تکنیک‌های مؤثر بر برانگیختگی در ارتباط جنسی، از دلایل اساسی کاهش میل جنسی و کاهش لذت همسران از روابط جنسی است (عشقی، ۱۳۸۵). یکی از پایه‌های مهم این مضمون مقابله با آزادی‌های جنسی و جلوگیری از اختلاط ناسالم زن و مرد در حوزه‌های مختلف اجتماعی در راستای پایداری خانواده است که در تقابل کامل با فرهنگ غرب است. از دیدگاه اسلام این عامل در تضعیف علایق زناشویی و تزلزل بنیان خانواده نقش محوری دارد و در مرحله اول باعث ضعف انگیزه تشکیل خانواده و در مرحله بعد باعث ضعف انگیزه حفظ خانواده، زوال تدریجی موقعیت

خانواده در سطح کلان و بروز تنش، اختلاف، سوء معاشرت، خیانت و طلاق در سطح خرد می‌شود. پژوهش عباس زاده و همکاران (۱۳۹۴) نیز بر این موارد را تأیید می‌کند.

ارتباط صحیح زوجین و خانواده‌ها با یکدیگر، هفتمین مضمون حاصل از تحلیل است. تحقیقات متعدد انجام شده درباره بررسی عوامل ناپایداری خانواده در ایران حاکی از آن است که تعارض با خانواده همسر جزء پنج عامل اول پیش بین طلاق در جامعه ایران است. (چراغی، ۱۳۹۶، و همکاران، ۱۳۹۶) پژوهش‌های فولادی و شاه‌نعمتی (۱۳۹۴)، عظیمی و عابدزاده (۱۳۹۲)، محسن زاده و همکاران (۱۳۹۰)، جمشیدی‌ها و همکاران (۱۳۹۴)، قلی‌زاده و همکاران (۱۳۹۴) نیز نشان می‌دهد که مداخله پدر و مادر و اقوام، تعارض با خانواده همسر و ازدواج‌های تحمیلی و نسنجیده از علل زمینه‌ساز طلاق در ایران هستند. بنابراین، اگر زوجین مهارت‌های ارتباط با خانواده اصلی از دیدگاه اسلام یعنی، احترام به والدین، رازداری در برابر خانواده اصلی، رعایت هم‌زمان حقوق خانواده اصلی و حقوق همسر، راهبردهای اسلامی در برقراری روابط رضایت‌بخش با خانواده همسر شامل محبت، سازگاری و مدارا و رعایت اخلاق اسلامی در ارتباط با آنها را بیاموزند، حقوق والدین بر فرزندان را بشناسند و هم‌زمان والدین زوجین نیز ایفای نقش مناسب خود شامل تلاش برای افزایش محبت بین زوجین، پرهیز از دخالت‌های نابه‌جا و پرهیز از ازدواج‌های اجباری را بشناسند، گام مهمی در افزایش پایداری خانواده برداشته‌اند.

باتوجه به نتایج تحلیل می‌توان گفت که مجموعه مضامین به دست آمده در مورد خانواده حاوی مفاهیم و محورهای یگانه و منحصر به فردی در مورد پایداری خانواده است که می‌تواند در بافت فرهنگی ایران برای تقویت و درمان خانواده مؤثر باشد. سازوکار زیربنایی بین هفت مضمون اصلی این مدل، خدامحوری در خانواده است که سبب می‌شود زوجین از خودخواهی‌ها رها شوند و رضای خدا را بر رضای خود مقدم شمرند و در آن افراد در عین اینکه خودشان هستند، جنبه‌هایی از خود را با هدف حفظ و بقای هسته توحیدی خانواده از فردیت خارج کنند. با چنین دیدگاهی است که به رسمیت شناختن حقوق و وظایف متقابل ممکن می‌شود، پایبندی به اخلاق اسلامی معنا می‌یابد، رابطه بردوستی و محبت بنامی شود، در نقصان‌ها، کاستی‌ها و مشکلات سازگاری و مدارا پیشه می‌شود، زن

و مرد به ارضای نیازهای جنسی یکدیگر که محل شرعی و عرفی رفع آن فقط با زوج شرعی است، می پردازند و نسبت به خانواده گسترده یکدیگر حقوق و وظایفی را تعریف می کنند که در نهایت ستون های پایداری خانواده را تشکیل می دهد.

به پژوهشگران پیشنهاد می شود تا با استفاده از روش نظریه زمینه ای، نظریه منبعث از این تحلیل را استخراج کنند و به کمک پژوهش های آزمایشی اثربخشی آن را نشان دهند. همچنین به درمانگران علاقه مند به حوزه درمان های بومی-اسلامی پیشنهاد می شود تا از مضامین مستخرج تکنیک های درمانی استخراج کنند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۹۴). مترجم: انصاریان، حسین. قم: نشتا.
- * رضی، محمدبن حسین (تدوین) (۱۳۸۴). نهج البلاغه. مترجم: دشتی، محمد. قم: الهادی.
۱. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمدبن علی (۱۳۸۱). من لا یحضره الفقیه. مترجم: غفاری، علی اکبر. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
  ۲. افقری، فاطمه.، بهرامی، فاطمه.، و فاتحی زاده، مریم السادات (۱۳۹۱). بررسی آسیب های موجود در تعامل زوجین با والدین خود بعد از ازدواج. نشریه اندیشه های نوین تربیتی، (۲)، ۲۱۰-۲۳۷.
  ۳. آمدی تمیمی، عبدالواحد (۱۳۶۱). غررالحکم و دررالکلم. تهران: دانشگاه تهران.
  ۴. انصاریان، حسین (۱۳۸۵). نظام خانواده در اسلام. قم: انتشارات ام اییها.
  ۵. بارباز، نجمه.، پرچم، اعظم.، و فاتحی زاده، مریم السادات (۱۳۹۳). مدیریت ارتباط با خانواده اصلی و خانواده همسر از دید مشاوره خانواده و اسلام. نشریه زنان و خانواده، (۹)، ۷-۳۵.
  ۶. بانکی پورفرد، امیرحسین (۱۳۹۴). نقش و رسالت زن در بیانات رهبری. اصفهان: نشر انقلاب اسلامی.
  ۷. بهشتی، محمد (۱۳۸۴). تربیت اخلاقی از منظر فیض کاشانی. نشریه تربیت اسلامی، (۱۱)، ۶۷-۹۱.
  ۸. پورمیر صالح، یاسر.، اسماعیلی، معصومه.، فرح بخش، کیومرث.، و ذکایی، محمدسعید (۱۳۹۲). اثربخشی آموزه های مبتنی بر ارزش شناسی اسلامی در افزایش رضایت زناشویی زنان متأهل. نشریه اسلام و پژوهش های تربیتی، (۱۰)، ۷۱-۸۳.
  ۹. ثناگویی زاده، محمد.، اعتمادی، عذرا.، احمدی، سیداحمد.، و جزایری، رضوان (۱۳۹۴). شناسایی ابعاد کارکرد خانواده در فرایند مشاوره خانواده با جهت گیری اسلامی با استفاده از نظریه داده بنیاد. نشریه فرهنگ مشاوره و روان درمانی، (۲۴)، ۵۵-۸۵.
  ۱۰. جمشیدی ها، غلامرضا.، صادقی، سهیلا.، و لولواور، منصوره (۱۳۹۲). نگرش جامعه شناختی بر تأثیر فرهنگ مدرن از منظر جنسیتی بر تحولات خانواده در تهران. نشریه زن در فرهنگ و هنر، (۲)، ۱۸۳-۱۹۸.
  ۱۱. جمشیدی ها، غلامرضا.، نریمانی، سعید.، و جمالی، عبدالله (۱۳۹۴). آسیب شناسی اجتماعی طلاق در جامعه شهری ایران. نشریه مهندسی فرهنگی، (۱۰)، ۱۰-۲۹.
  ۱۲. چابکی، ام البنین (۱۳۹۲). مطالعه بین نسلی نگرش به طلاق و کارکردهای خانواده در زنان شهر تهران. نشریه مطالعات زن و خانواده، (۱۱)، ۱۵۹-۱۸۶.
  ۱۳. چراغی، مونا.، مظاهری، محمد مهدی.، موتابی، فرشته.، و پناغی، لیلی (۱۳۹۶). مقیاس سیستمی-مثنی خانواده: ابزاری برای سنجش روابط همسران و خانواده های اصلی آنها. نشریه خانواده پژوهی، (۵۱)، ۳۴۳-۳۶۰.
  ۱۴. حر عاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹ ه.ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البیت (ع).
۱۵. خادمی، ملوک.، و عابدی، فاطمه (۱۳۹۳). اثربخشی آموزش مهارت های ارتباطی مبتنی بر آموزه های دینی بر خوش بینی و سازگاری زناشویی. نشریه مطالعات روان شناختی، (۴۰)، ۲۸-۴۷.
  ۱۶. دانایی فرد، حسن (۱۳۸۷). ارتقاء روایی و پایایی در پژوهش های کیفی مدیریتی، تأملی بر استراتژی های ممیزی

- پژوهشی. نشریه پژوهش‌های مدیریت، (۱۱)، ۱۳۱-۱۶۲.
۱۷. دهدست، کوثر، کاظمیان، سمیه، و باقری، صدیقه (۱۳۹۵). تبیین الگوی مفهومی در فرآیند سازگاری با خانواده همسر. نشریه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده، ۱۱(۳۷)، ۴۹-۷۵.
۱۸. سالاری فر، محمدرضا (۱۳۸۵). درآمدی بر نظام خانواده در اسلام. قم: نشر هاجر.
۱۹. سالاری فر، محمدرضا، یونسی، سیدجلال، شریفی نیا، محمدحسین، و حسن آبادی، حمیدرضا (۱۳۹۵). مقایسه کارآمدی مداخلات اسلامی و درمان شناختی-رفتاری توسعه یافته در افزایش رضایت زناشویی زوجها. نشریه روان‌شناسی و دین، ۳۳، ۲۷-۴۲.
۲۰. سعیدی، لیلا، بهرامی، فاطمه، و اعتمادی، عذرا (۱۳۸۵). بررسی اثربخشی زوج درمانی کوتاه مدت راه حل مدار بر کاهش تعارضات زوجین شهرستان خمینی شهر اصفهان. نشریه تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره، ۲۰، ۳۹-۵۲.
۲۱. سلیمانیان، علی اکبر، و ریحانی، رضا (۱۳۹۶). رابطه میان شخصیت و اعتقادات ناکارآمد با کیفیت زناشویی. نشریه مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی، ۱۳(۱)، ۵۳-۶۵.
۲۲. سلیمی، الهه، کلانتر، محمد، و گلزاری، محمود (۱۳۹۶). مقایسه عملکرد خانواده از دیدگاه قرآن (آیه ۲۱ سوره روم) در میان زنان متقاضی طلاق و زنان غیرمتقاضی شهر اراک. نشریه روان‌شناسی و دین، ۳۷، ۶۵-۸۵.
۲۳. شاه‌سیاه، مریم (۱۳۸۷). بررسی اثربخشی آموزش جنسی بر بهبود کیفیت زناشویی زوجین شهر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره خانواده دانشگاه اصفهان. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
۲۴. طاهرزاده، اصغر (۱۳۸۸). زن آن‌گونه که باید باشد. اصفهان: لب‌المیزان.
۲۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۴). تفسیرالمیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۶. طبرسی، فضل (۱۴۱۴ ه.ق). مکارم‌الاخلاق. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۲۷. طلائیان، رضوانه، و زهراکار، کیانوش (۱۳۹۴). بررسی التزام عملی به اعتقادات اسلامی و سبک‌های اداره تعارض زناشویی به عنوان عوامل پیش‌بینی‌کننده طلاق. نشریه روان‌شناسی و دین، ۴۸(۱)، ۱۰۰-۱۱۵.
۲۸. عباس‌زاده، محمد، سعیدی عطایی، حامد، و افشاری، زهرا (۱۳۹۴). مطالعه برخی عوامل جریان مدرنیته مؤثر بر گرایش زنان به طلاق مورد مطالعه: زنان متأهل شهر زنجان. نشریه پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی، ۹، ۲۵-۴۴.
۲۹. عشقی، روناک (۱۳۸۵). بررسی اثربخشی مشاوره رفتاری-شناختی جنسی زوجین بر بهبود سردمزاجی جنسی زنان آنها در شهر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره خانواده. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان.
۳۰. عظیمی، محمود، و عابدزاده، مهرناز (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر بروز طلاق عاطفی میان زوجین در خانواده. نشریه مطالعات جامعه‌شناختی ایران، ۳(۱۰)، ۳۱-۴۶.
۳۱. فولادی، اصغر، و شاه‌نعمتی، نویده (۱۳۹۴). بررسی علل طلاق در استان آذربایجان شرقی- تبریز. نشریه جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۲۶(۲)، ۸۹-۱۱۳.
۳۲. قاسمی، سیمین، اعتمادی، عذرا، و احمدی، سیداحمد (۱۳۹۵). شناسایی آسیب‌های تعاملی زوجین و خانواده همسر و پیامدهای آن. نشریه تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ۳، ۲۵۰-۲۶۸.
۳۳. قاسمی، سیمین، و اعتمادی، عذرا (۱۳۹۵). رابطه بین پایبندی مذهبی و بخشش با کیفیت روابط زوجین و خانواده همسر در زنان. نشریه روان‌شناسی و دین، ۳۴، ۹۷-۱۰۹.
۳۴. قلی‌زاده، آذر، بانکی پورفرد، امیرحسین، و مسعودی نیا، زهرا (۱۳۹۴). مطالعه کیفی تجارب مردان و زنان طلاق‌گرفته از عوامل فرهنگی زمینه‌ساز طلاق. نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶(۱)، ۳۹-۶۴.
۳۵. کاویانی، زینب، حمید، نجمه، و عنایتی، میرصلاح‌الدین (۱۳۹۲). بررسی تأثیر درمان شناختی-رفتاری مذهب محور بر تاب‌آوری و نگرش‌های ناکارآمد زوجین. نشریه پژوهش‌های نوین روان‌شناختی، ۲۲، ۱۸۹-۲۰۵.
۳۶. کلیتی رازی، محمد (۱۴۰۱ ه.ق). الکافی. مترجم: غفاری، علی اکبر. بیروت: دارالصبغ.
۳۷. متقی هندی، علی بن حسام‌الدین (۱۳۹۷). کنز العمال. بیروت: مکتبه التراث الاسلامی.
۳۸. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ه.ق). بحار الانوار. بیروت: مؤسسه الوفاء.
۳۹. محسن‌زاده، فرشاد، نظری، علی محمد، و عارفی، مختار (۱۳۹۰). مطالعه کیفی عوامل ناراضی‌ت زناشویی و اقدام به طلاق. نشریه مطالعات راهبردی زنان، ۱۴(۵۳)، ۷-۴۲.
۴۰. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷). دوستی در قرآن و حدیث. قم: دارالحدیث.
۴۱. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۹۵). عوامل تحکیم خانواده در قرآن و حدیث. قم: دارالحدیث.
۴۲. مصطفوی، سیدجواد (۱۳۸۱). بهشت خانواده: هفتاد درس در روابط زناشویی. قم: دارالفکر.

۴۳. مهین ترابی، سمیه، صاحبی، علی، موسوی، سیدولی الله (۱۳۹۰). تأثیر آموزش های شناختی-رفتاری بر تعدیل انتظارات غیرمنطقی. *نشریه بلوغ عاطفی و ناراضی‌بیتی زناشویی در زنان*، ۱۶، ۱۲۵-۱۴۷.
۴۴. میرخانی، عزت‌السادات (۱۳۷۷). تأکید بر اخلاق، تلطیف در حقوق؛ دو ضرورت ناگسستنی خانواده. *نشریه مطالعات راهبردی زنان*، ۲، ۲۴-۴۵.
۴۵. نراقی، احمد (۱۳۸۲). *معراج‌السعاده*. اصفهان: کهن دژ.
۴۶. نراقی، ملا احمد (۱۳۸۲). *معراج‌السعاده*. اصفهان: کهن دژ.
۴۷. نوابی‌نژاد، شکوه (۱۳۹۲). *الگوی ایرانی-اسلامی خانواده اخلاق محور است*. دومین کنفرانس الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت، تهران.
۴۸. نوری طبرسی، حسین (۱۴۰۷ ه.ق). *مستدرک الوسائل*. قم: مؤسسه آل‌البیت.
۴۹. نوین، جنان، و بهرامی، هادی (۱۳۹۵). طراحی و ارزیابی اثربخشی آموزش آموزه‌های دینی-روان‌شناختی بر رضایت زناشویی. *نشریه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، ۲۸، ۶۱-۷۵.
۵۰. هالفورد، کیم (۱۳۸۴). *زوج‌درمانی کوتاه‌مدت*. مترجم: تبریزی، مصطفی، کاردانی، مزده، و جعفری، فروغ. تهران: فراروان.
۵۱. یراقی، سعیده، ارزانی، حبیب‌رضا، و سعیدیان، مریم (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی خانواده در فرهنگ غرب از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای. *نشریه اخلاق*، ۳(۱۱)، ۹-۴۲.
۵۲. یونسی، سیدجلال، و مقصودزاده، مصطفی (۱۳۹۲). اثربخشی آموزش مسائل دینی بر رضایت زناشویی زوجین. *نشریه روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*، ۱۳، ۶۱-۷۵.
53. Ellis, A. (2010). *Rational and irrational beliefs: Research, Theory, and Clinical Practice*. New York: Oxford University Press.
54. Brown, E., Orbuch, T. L., & Bauermeister, J. A. (2008). Religiosity and marital stability among black American and white American couples. *Journal Family relations*, 57(2), 186-197.
55. Cutrona, C. E., Russell, D. W., Burzette, R. G., Wesner, K. A., & Bryan, C. M. (2011). Predicting relationship stability among midlife African American couples. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79(6), 814-825.
56. David, P., & Stafford, L. (2013). A Relational Approach to Religion and Spirituality in marriage The Role of Couples' Religious Communication in Marital Satisfaction. *Journal of Family Issues*, 33(2), 232- 249.
57. Ellison, C. G., Burdette, A. M., & Bradford, W. (2010). The Couple That Prays Together: Race and Ethnicity, Religion, and Relationship Quality Among Working-Age Adults. *Journal of Marriage and Family*, 72(4), 963-975.
58. Fincham, F. D., Ajayi, C., & Beach, R. H. (2011). Spirituality and marital satisfaction in African American couples. *Journal Psychology of Religion and Spirituality*, 3(4), 259-268.
59. Lambert, N., & Dollahite, D. (2006). How religiosity helps couples prevent, resolve and overcome material conflict. *journal Family relations*, 55(4), 439-449.
60. Orathinkal, J., & Vansteewegen, A. (2006). Religiosity and marital satisfaction. *Journal of Contemporary Family Therapy*, 28(4), 497-504.
61. Schramm, D. G., Marshal, J. P., Harris, V. W., & Lee, T. R. (2012). Religiosity, Homogamy and Marital Adjustment. *Journal of Family Issue*, 33(2), 246-268.

